

16. QUANDO CONGIO CONGREGATA EST, — id est, in die, quo totus Israel congregatus est, ad audiendam vocem Dei; hinc vocantur concionatores, qui loquuntur ad totam concionem, id est ad totum populum; et sic Salomon hebraice vocatur *Cohalet*, graece *Ecclesiastes*, latine *Concionator*.

18. ET POSAM VERBA MEA IN ORE EJUS, — docebo eum verba mea, quae loquatur, ut sit interpret meus.

Haec verba Dei, quae per Christum ipse nos docuit, complectitur S. Cyprianus tract. *De Oratione Dominica*, aurea illa sententia, quam utinam Christiani et cordibus, et templis, et domibus suis inscribant! est enim ipsa compendium vitae et perfectionis Christianae: « Voluntas, inquit, Dei quam Christus docuit et fecit, est primo, humilitas in conversatione; secundo, stabilitas in fide;

tertio, verecundia in verbis; quarto, in factis iustitia; quinto, in operibus misericordia; sexto, in moribus disciplina; septimo, injuriam facere non nosse; octavo, factam tolerare posse; nono, cum fratribus pacem tenere; decimo, Deum toto corde diligere; undecimo, amare in illo quod pater est; duodecimo, timere quod Deus est; decimo tertio, Christo nihil omnino preponere, quia nec vobis ille quidquam praeposuit; decimo quarto, charitati ejus inseparabiliter adherere; decimo quinto, cruci ejus fortiter ac fidenter assistere; decimo sexto, quando de ejus nomine et honore certamen est, exhibere in sermone constantiam qua confitemur; in questione fiduciam, qua congregimur; in morte patientiam, qua coronamur: hoc est coheredem Christi velle esse, hoc est praecipuum Dei facere, hoc est voluntatem Patris adimplere.»

CAPUT DECIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Iubet Moses designari tres urbes refugii in asylum homicidiae involuntario, quibus tres alias, crescenta populo adjicit jubet, vers. 9, vide dicta Num. xxxv. Homicidam vero voluntarium ex asylo extrahi, et occidi jubet, vers. 11. Denique, vers. 16, falso testi poenam talionis decernit.

1. Cum disperdiderit Dominus Deus tuus gentes, quarum tibi traditurus est terram, et possederis eam, habitaverisque in urbibus ejus et in aedibus; 2. tres civitates separabis tibi in medio terrae quam Dominus Deus tuus dabit tibi in possessionem, 3. sternens diligenter viam; et in tres aequaliter partes totam terram tuam provinciam divides: ut habeat e vicinia qui propter homicidium profugus est, quo possit evadere. 4. Haec erit lex homicidiae fugientis, cujus vita servanda est: Qui percusserit proximum suum nesciens, et qui heri et nudistertius nullum contra eum odium habuisse comprobatur; 5. sed abissus cum eo simpliciter in silvam ad ligna cadenda, et in succisione lignorum securis fugerit manu, ferrumque lapsus de manubrio amicum ejus percusserit, et occiderit: hic ad unam supradictarum urbium confugiet, et vivet; 6. ne forsitan proximus ejus, cujus effusus est sanguis, dolore stimulatus, persequatur, et apprehendat eum si longior via fuerit, et percutiat animam ejus, qui non est reus mortis: quia nullum contra eum, qui occisus est, odium prius habuisse monstratur. 7. Idcirco praecipio tibi ut tres civitates aequalis inter se spatii divides. 8. Cum autem dilataverit Dominus Deus tuus terminos tuos, sicut juravit patribus tuis, et dederit tibi cunctam terram quam eis pollicitus est, 9. (si tamen custodieris mandata ejus, et feceris quae hodie praecipio tibi, ut diligas Dominum Deum tuum, et ambules in viis ejus omni tempore) addes tibi tres alias civitates, et supradictarum trium urbium numerum duplicabis: 10. ut non effundatur sanguis innoxius in medio terrae quam Dominus Deus tuus dabit tibi possidendam, ne sis sanguinis reus. 11. Si quis autem odio habens proximum suum, insidiatus fuerit vitae ejus, surgeret, percusserit illum, et mortuus fuerit, fugeritque ad unam de supradictis urbibus, 12. mittent seniores civitatis illius, et arripient eum de loco effugii, tradentque in manu proximi, cujus sanguis effusus est, et morietur. 13. Non miseraberis ejus, et auferes innoxium sanguinem de Israel, ut bene sit tibi. 14. Non assumes et transferes terminos proximi tui, quos fixerunt

priores in possessione tua, quam Dominus Deus tuus dabit tibi in terra, quam acciperis possidendam. 15. Non stabit testis unus contra aliquem, quidquid illud peccati et facinoris fuerit: sed in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum. 16. Si steterit testis mendax contra hominem, accusans eum praevagationis, 17. stabunt ambo, quorum causa est, ante Dominum in conspectu sacerdotum, et iudicium qui fuerint in diebus illis. 18. Cumque diligentissime perscrutantes invenerint falsum testem dixisse contra fratrem suum mendacium, 19. reddent ei sicut fratri suo facere cogitavit, et auferes malum de medio tui: 20. ut audientes ceteri timorem habeant, et nequaquam talia audeant facere. 21. Non miseraberis ejus, sed animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede exiges.

5. SED ABISSE CUM EO SIMPLICITER IN SILVAM (1). — Tropologiae S. Gregorius, lib. X *Moral.* cap. ix: « Ad silvam, ait, cum amico imus, quoties cum quolibet proximo ad intuenda dilecta nostra convertimur: et simpliciter ligna succidimus, cum delinquentium vitia pia intentione resecamus. Sed securis manu fugit, cum sese increpatio, plusquam necesse est, in asperitatem pertrahit. Ferrum de manubrio prosilit, cum de correptione sermo durior excidit, et amicum percutionis occidit, quia auditorem suum proflata contumelia a spiritu dilectionis interfecit. Hic ad tres necesse est urbes fugiat, quia si ad poenitentiae lamenta conversus sub spe, fide et charitate absconditur, reus perpetrati homicidii non tenetur.»

6. NE FORSITAN PROXIMUS EJUS, — cognatus scilicet occisi, qui hebraice vocatur *אבן גזול*, id est redimens, quia jus redimendi hereditatem, si ea vendita esset, ad propinquorem cognatum spectabat.

ET PERCUTIAT ANIMAM, — scilicet vitam: est metonymia; sic sumitur « anima » infra cap. xxii, vers. 26, et cap. xxiv, vers. 6, et Act. xx, 24: « Non facio animam (vitam) meam pretiosioram quam me.»

13. AUFERES INNOXIIUM SANGUINEM, — id est, innoxii sanguinis effusionem tolles, occidendo vi-

delicet effusorem. Unde Chaldaeus vertit, *auferes effundentem sanguinem innocentem de Israel*. Est ergo hic duplex metonymia: prima, qua sanguis ponitur pro effusione sanguinis; secunda, qua effusio ponitur pro homicidio.

14. NON ASSUMES, ET TRANSFERES TERMINOS PROXIMI TUI. — « Terminos, » scilicet agrorum, ut aliqui ex possessione alterius tue adicias.

15. IN ORE DUORUM AUT TRIUM TESTIUM STABIT (id est confirmabitur) OMNE VERBUM, — omnis accusatio, omne dictum, omnis res.

18 ET 19. CUMQUE, ETC., INVENERINT FALSUM TESTEM, ETC., REDDENT EI SICUT FRATRI SUO FACERE COGITAVIT. — Poena talionis hic falso testi decernitur: congruum enim est ut quod quis supplicium falso testimonio alteri iniuste irrogare voluit, id iuste ipsemet patiatur. Ita duo senes falso Susannah adulterii accusantes, mendacii convicti, lapidibus obruti sunt, *Daniel. xiii.*

Audi quid Patres VIII Synodi (Oecumenicae, anno Domini 869 Constantinopoli habite, contra Leonem Consulens et Theodorum Protospatharium, qui Impulsu Photii et Michaelis imperatoris contra B. Ignatium Patriarcham falsum dixerant testimonium, decreverint: « Definimus, inquit, et promulgamus hos per septem annos episcopium (ita vocatur Ecclesiastica poena et censura) habere: esse illos duobus annis extra ecclesiam, et aliis duobus intra ecclesiam audiri divinas Scripturas usque ad catechumenos; non tamen ullo modo communicare, sed abstinere a carnibus et vino quatuor annis, praeter Dominicos dies et Dominicas festivitates: et aliis tribus annis stare cum fidelibus, et mereri divinam communionem in solis Dominicis solemnitatibus cum cleemosynis, orationibus atque jeuniis, ita ut tribus diebus hebdomadae, secunda videlicet, quarta et sexta feria abstineant a carnibus et vino.»

Gregorius Agrigentinus Episcopus a Sabino et Crescentio falso accusatus, coram Synodo Romana centum et 30 Patrum, de stupro cum Eudocia puella, adductis 110 testibus psalmum altivoce ingemnavit: « Insurrexerunt in me testes iniqui; quae ignorabam obreperunt mihi: mala mihi pro bonis rependebant.» Statim igitur

(1) Moses hic jubet, ut tria in terra Chanaan oppida asyli seligantur, his tamen adjectis verbis, in tribus illis oppidis, si Dominus dilataverit terminos, alia tria addantur; in libro autem Numerorum, qui tamen libro Deuteronomii prior tempore exaratus habetur, de tribus tantummodo oppidis nulla fit mentio, sed sine clausula sex oppida jubentur seligi. Hinc horum praecipiorum unum vel alteri Moysi nonnulli plures detrahunt: sed pererrant; nam primo, modum solvit Herist, *Observat. de Pentateuchi 4 libror. post. ructore et editore*, dicendo, legem Deut. prius a Mose edictam fuisse, quam illam Num., sed hallucinatione editrum accidisse, ut lex posterior libro Numerorum, antiquior vero libro Deuteronomii insereretur; deinde a pio quodam Israelita, qui hanc alteri repugnantem videret, adjectam esse clausulam, cum autem dilataverit, etc. Secundo, melius Alibi: Tres tantum asyli urbes in Deuter. hic memorantur, quia aliae tres jam antea trans Jordanem fuerant selectae Num. xxiv, 13, et supra iv, 41. Tres autem alias de quibus hic vers. 9, nunquam fuisse separatas, probabile est.

puella a demone correpta ad pedes ejus concidit; Gregorius Satanam et puella egredi, et verum fati jussit, ac manu eam comprehensam erexit. Illa fassa est se a Sabino et Crescentio numeribus corruptam Gregorium falso accusasse. Gregorius vero coram Synodo pro testibus et actoribus interessit, et pacem illis impetravit. Qua concessa, statim tenebre magnae obortae sunt: et actorum alii utraque, alii altera gena nigri apparuerunt. Sabino vero et Crescentio labia atro colore infecta sunt, qui nunquam ostia elui potuit. Ita habet Vita S. Gregorii Agrigolini, quae exstat apud Surium, 23 novembris.

Porro falsos testes ipso jure esse infames docet Gratianus, causa 3, *Quaest. V*, ex Eusebio Papa, epist. 3 ad *Episcopos Tusciae*, in haec verba: « Constitutus cum omnibus qui nobiscum sunt Episcopis, ut homicidae, malefici, fures, sacrilegi, raptores, adulteri, incesti, venefici, suspecti, criminiosi, perjuri, et qui raptum fecerunt, vel falsum testimonium dixerunt, seu qui ad sortilegus divinosque concurrerunt, similesque eorum mulatenu ad accusationem, vel ad testimonium aut admittendi, quia infames sunt, et iuste repellendi, quia est funesta vox eorum. »

Constantinus Magnus Imperator Faustam uxorem habuit. Haec Crispus privigni amore capta, eum ad libidinem eum saepius provocasset, renuentem detulit ad maritum, illum sibi vim inferre voluisse. Constantinus fidem adhibuit, ideoque Crispum tilium interfecit. Verum post aliquot annos comperta causa, in uxorem capite animadvertit; ita refert Eutropius, lib. X *Hist. Roman.*

Narrat Eusebius, lib. VI *Hist.* cap. XII, tres testes falso accusasse Narcissum Hierosolyma Episcopum de infami crimine; atque *primus* juravit, ni verum esset hoc ejus crimen, ut Deus eum igne perderet; *secundus*, ut morbo regio corripere; *tertius*, ut oculis orbaretur. Audiit Deus vindicem; nam *primus* in domo, nocte correpta incendio, cum omni familia flammis ultrius confagravit. *Secundus* morbo regio a capite ad pedes correptus et assumptus est. *Tertius* haec videns premitens et scelus confessus, tantis lacrymis illud delevit, ut luminibus orbaretur.

Quinimo Deus non raro falsos testes vivos per mortuos redarguit. Audi exempla. Stanislaus Polonus, Episcopus Cracoviensis, Boleslaum Poloniae regem graviter offendit, quod illius notam libidinem publice arguisset. Quare rex in solemnium regni conventu Stanislaum, per calumniam, in iudicium coram se vocari curat, tanquam pagum occuparet, quem Ecclesiae nomine coemerat. Quod cum neque tabulis probare posset, et testes veritatem dicere timerent, spondet Episcopus se Petrum pagi venditorem, qui triennio ante obierat, intra dies tres in iudicium adducturum. Conditione cum risu accepta, vir dei toto triduo jejuniis et orationi incumbit. Ipso sponsionis die

post oblatum Missae sacrificium Petrum et sepulcro surgere jubet, qui statim rediit Episcopum ad regiam tribunal euntem sequitur, ibi cum rege et caeteris stupore attonitis, de agro a se vendito, et pretio rite sibi ab Episcopo persoluto testimonium dicit, atque iterum in Domino dormivit: ita habet Longinus, et ex eo Surius, maii 8, in Vita S. Stanislai.

B. Aia, Hidulphi Comitissae Hannoniae uxor, ut refert *Hannovum Historia*, lib. XI, cap. IV, suas hereditates seu dominia Montensi contulit Ecclesiae, quae postmodum quasi jure propinquitatis repelebantur a parentibus; sed dicta Ecclesia, cum vexaretur lite, S. Aiam, etsi defunctam, multis precibus in testem evocavit: et ipsa apparsens respondit se donationem suam ratam habere; unde pacifice quidquid datum erat, datum remansit.

Cum B. Augustinus Mediolani adhuc moraretur, illud memoratu dignum ad hanc rem, inter alia accidisse tradit, lib. *De Cura pro mortuis*, cap. XI: « Pro certo, ait, cum Mediolani essemus, audivimus, quod, cum debitum repetere- tur a quodam, defuncti patris cautione prolata, quod filio nesciente a patre jam fuerat persolutum; contristari homo gravissime cepit, atque mirari quod ei pater moriens non dixerit quid deberet, cum fecisset etiam testamentum. Tunc ei nimis anxio apparuit idem pater ejus in somnis, et ubi esset repositum instrumentum, quo illa cautio vacuata fuerat, indicavit. Quo invento atque monstrato, non solum falsi debiti calumniam filius propulsavit, sed etiam paternum recepit chirographum quod pater non receperat, quando ab eo persoluta erat pecunia. Hic itaque putatur anima hominis curam gessisse pro filio, et ad eum venisse dormientem, ut docens quod ignorabat, a magna eum molestia liberaret. »

Hic et illud de Spiridione Cyprio Episcopo factum simile subjungamus. Filiam habuit Irenem nomine, quae ei cum bene ministrasset, virgo defuncta est. Post ejus obitum, venit quidam dicens se ei depositum commendasse. Rem gestam ignoraverat pater. Perquisitum in tota domo, nusquam quod querebatur inventum est. Persistebat tamen ille qui commendaverat, et fletu ac lacrymis perurgebat: vite suae quoque illaturum esse exitium, nisi commendata reciperet, testabatur. Permotus lacrymis ejus senex ad sepulcrum filiae properat, atque eam ex nomine inelamitat. Tum illa de sepulcro: « Quid vis, ait, pater? Commendatum, inquit, illius ubi posuisti? » At illa locum designans: « Illic, ait, invenies defossum. » Regressas ad domum, rem, sicut filia de sepulcro responderat, reperat tradidit reposcenti. Vides hic quam Deus veritatis et veri testimonii sit patronus.

Macarius, Aegyptius monachus, S. Antonii discipulus, cum ad ejus antrum quidam perfrugisset, opis petendae gratia, quia magistratus tanquam reum patrate tunc caedis insectabatur (is autem

insonem se affirmabat), nominis sui reverentia magistratum vim repressit; et quia suspicio tantum, non testes hominem urgebant, ut veritas palam fieret, egit ut qui occisus fuerat, e tumulo, omnibus qui aderant audientibus, loqueretur; qui quoniam affirmavit, nihil caedem suam ad eum pertinere, cui tunc criminis res dabatur, magistratus hominem quem insectabatur, Macario auctore absolvit; cum desideraret magistratus auctorem caedis scire, petiit a D. Macario ut interrogaret: respondit ille sibi sufficere innocentem liberasse. Ita refertur in *Vitis Patrum*, lib. II, cap. XXXVII.

Idem per infantes effecit Deus. Refert Gregorius Turonensis, lib. II *Hist. Franc.* cap. I, S. Brixium Episcopum Turonensem falso accusatum fornicationis, infantem ex ea recens natum coram populo adjurasse, ut diceret an ipse esset pater ejus. Cui infans: Non es tu pater meus; populo autem rogante ut ex eo perquireret quis ergo esset pater, respondit Brixius: « Non est hoc meum;

quod ad me pertinuit sollicitus fui: vobis si aliquid suppetit, per vos querite. » Cumque populus magis hoc tribueret, ignem illusa veste gestavit usque ad sepulcrum S. Martini dicens: « Sicut vestem videtis ab igne illeam, ita et corpus meum a mulieris tactu est impollutum. »

Simile miraculum contigit Episcopo Brooni, qui discipulus fuit S. Patricii, anno Christi 824; sed ibi infans insuper patrem prodidit, ut habetur in Vita S. Brigidae Scotiae, 4 februarii.

In Vita S. Antonii de Padua, qui vixit anno Domini 1232, narratur quod ipse Palavii degens per angelum translatus fuerit Olyssipponem: ibi enim pater ejus falso accusabatur, quod puerum occidisset. Quare ipse puerum occisum interrogavit an pater suus eum occidisset; qui erigens se respondit illum caedis hujus conscium non esse: itaque pater absolutus est. Simili prorsus modo infans purgavit Danielem Abbatem falso adulterii insimulatum, uti refert Sophronius in *Prato Spir.* cap. CXIV.

CAPUT VIGESIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubet Deus in bello domum remitti novos edificatores, vinitores, sponso et pavidos. Secundo, vers. 13, jubet in urbe bello capta masculos omnes occidi, praeter infantes: in Chananaea autem jubet omnes, etiam feminas et infantes, occidi. Tertio, vers. 19, velat ne arbores frugiferas urbis hostilis succidantur, sed infrugiferas caedi permittit.

1. Si exieris ad bellum contra hostes tuos, et videris equitatus et currus, et majorem quam tu habes adversarii exercitus multitudinem, non timebis eos; quia Dominus Deus tuus tecum est, qui eduxit te de terra Aegypti. 2. Appropinquante autem jam praelio, stabit sacerdos ante aciem, et sic loquetur ad populum: 3. Audi, Israel, vos hodie contra inimicos vestros pugnam committitis, non pertimescat cor vestrum, nolite metere, nolite cedere, nec formidetis eos; 4. quia Dominus Deus vester in medio vestri est, et pro vobis contra adversarios dimicabit, ut eruat vos de periculo. 5. Duces quoque per singulas turmas audiente exercitu proclamabunt: Quis est homo qui edificavit domum novam, et non dedicavit eam? vadat, et revertatur in domum suam, ne forte moriatur in bello, et alius dedecet eam. 6. Quis est homo qui plantavit vineam, et necdum fecit eam esse communem, de qua vesci omnibus liceat? vadat, et revertatur in domum suam, ne forte moriatur in bello, et alius homo ejus fungatur officio. 7. Quis est homo qui despondit uxorem, et non accepit eam? vadat, et revertatur in domum suam, ne forte moriatur in bello, et alius homo accipiat eam. 8. His diebus addent reliqua, et loquetur ad populum: Quis est homo formidolosus, et corde pavido? vadat, et revertatur in domum suam, ne pavere faciat corda fratrum suorum, sicut ipse timore perterritus est. 9. Cumque siluerint duces exercitus, et finem loquendi fecerint, unusquisque suos ad bellandum cuneos preparabit. 10. Si quando accesseris ad expugnandam civitatem, offeres ei primum pacem. 11. Si receperit, et aperuerit tibi portas, cunctus populus, qui in ea est, salvabitur, et serviet tibi sub tributo. 12. Sin autem foedus inire noluerit, et coeperit contra te bellum, oppugnabis eam.

13. Cumque tradiderit Dominus Deus tuus illam in manu tua, percuties omne quod in ea generis masculini est, in ore gladii, 14. absque mulieribus et infantibus, jumentis, et cæteris quæ in civitate sunt. Omnem prædam exercitui divides, et comeses de spoliis hostium tuorum, quæ Dominus Deus tuus dederit tibi. 15. Sic facies cunctis civitatibus, quæ a te procul valde sunt, et non sunt de his urbibus, quas in possessionem accepturus es. 16. De his autem civitatibus, quæ dabuntur tibi, nullum omnino permittes vivere: 17. sed interficies in ore gladii Hethæum videlicet, et Amorrhæum, et Chananæum, Pherezeum, et Hevæum, et Jebusæum, sicut præcepit tibi Dominus Deus tuus; 18. ne forte doceant vos facere cunctas abominaciones, quas ipsi operati sunt diis suis, et peccetis in Dominum Deum vestrum. 19. Quando obsederis civitatem multo tempore, et munitionibus circumdederis ut expugnes eam, non succides arbores de quibus vesci potes, nec securibus per circuitum debes vastare regionem: quoniam lignum est, et non homo, nec potest bellantium contra te angere numerum. 20. Si quæ autem ligna non sunt pomifera, sed agrestia, et in cæteris apta usus, succide, et instrue machinas, donec capias civitatem quæ contra te dimicat.

4. NON TIMEBIS (hostium currus, et multitudinem), quia Dominus Deus tuus est, — qui potens est salvare, et dare victoriam tam in paucis, quam in multis. Notent hoc duces castrorum, eurentque ut milites christiane et pie vivant, itaque Deum secum habeant: tunc enim erunt insuperabiles; nam si Deus pro nobis, quis contra nos? id Constantinus, Theodosius, Carolus, Bulonius, Machabei, et hoc sæculo Ferdinandus, Carolus V., Albuquerque, et alii experti sunt. « Non debent, inquit Constantinus, milites in armis aut viribus corporum spem ponere, sed universalitatis Deum rerum omnium bonarum, et ipsius victorie auctorem agnoscere, » ut refert Eusebius, lib. IV *De Vita Constantini*, cap. xix. Duces ergo et milites, ut victoria potiantur, observent illud cap. xxiii, 9: « Quando egressus fueris adversus hostes tuos in pugnam, custodies te ab omni re mala, » puta a scortatione, ebrietate, rapinis, rixis, juramentis, blasphemis, duellis, invidiis, etc.

Id præstitit Josue, qui Mosi successit, ideoque tot victorias potius est. Id præstitit Narses Italia liberator, qui erga pauperes benignus, in reparandis basilicis diligens, vigiliis et orationibus adeo deditus fuit, ut plures victorias supplicationibus divinis, quam terroribus bellicis obtinuerit, uti narrat Evagrius, lib. IV, cap. xxiv. Et Procopius, lib. III *De Bello Gothico*, scribit eundem omnem rerum successum, omnemque belli felicitatem uni Deo acceptam retulisse; et milites in aciem progressuros ad similem pietatem hortatum esse.

Audi Mauri exemplum memorabile. Cabones dux Maurorum circa Tripolim, postquam Wandalos bellum adversus se movere audivit, primum subditis suis præcepit ut ab omni iniquitate et cibo, qui ad delicias faceret, absternerent, omniumque maxime a mulierum consuetudine. Et vni castris positus, in alteris quidem ipse cum

viris in armis fuit, in alteris mulieres inclusit, mortis supplicium minatus, si quis feminarum vallum ingressus esset. Deinde exploratores Carthaginem misit, cum mandatis, si quid impii a Wandalis in Christianorum templis perpetrari viderent, ut illi spectarent, et postea, cum Wandali discessissent, illud resisterent, ac subjecte se quidem Deum, quem Christiani colerent, ignorare: consentaneum vero sibi videri, siquidem (quod diceretur) fortis potensque esset, ut contemptores sui numinis puniret, cultores tueretur. Exploratores, postquam venerunt Carthaginem, viderunt belli apparatus ingentem. Deinde secuti exercitum, in Christianorum templa equos et jumenta introduci, lasciviam et libidinem exerceri, sacerdotes plagis affici, et alia multa impia et horrenda a Wandalis fieri spectarunt. Illi post eorum discessum templa repurgarunt, sacerdotes coluerunt, et elemosinas in pauperes large distribuerunt. Tandem factu conflictu, Wandali ad unum omnes sunt trucidati, et Mauri vandali reportarunt. Ita Evagrius, lib. IV, cap. xv, et Nicephorus, lib. XVII, cap. xi.

Denique Jovianus, cum post Juliani Apostatæ interitum imperator eligeretur: « Non possum, ait, regere Juliani exercitum, qui tam pestifera doctrina imbutus est; talis enim a Deo destitutus, facile ab hostibus superabitur. » Quibus auditis, milites uno ore conclamarunt: Ne dubita; Christianis hominibus, et in vera pietate educatis imperabis. Ita Theodoretus, lib. IV, cap. I.

5. DUCES QUOQUE, etc., PROCLAMABUNT: QUIS EST HOMO QUI EDIFICAVIT DOMUM NOVAM, ET NON DEDICAVIT EAM? — « Non dedicavit, » hebraice non *initiat*, id est, non cepit eam inhabitare. Voluit Dominus hos remitti ex castris ad sua, ne desiderio rerum suarum, quibus necdum fructi fuerant, remitterent animos in prælio, fugando capesserent cum sociorum scandalo et periculo. Miles enim tam rino, quam corpore debet esse

libero et expedito. Ita Abulensis. Notat S. Augustinus, *Quest. XXX*, hæc dici, non tam imperatice, quam tentatice et permissive, ad virorum animos explorandos: qui enim viriliter hunc nimium affectum irarum suarum vincere et depovere volebant, poterant manere in castris; qui vero affectum hunc vincere non poterant, vel non valebant, domum abibant, et recedentes a castris prodebant suam pusillanimitatem, seque affectu nimio rerum suarum teneri.

6. QUIS EST HOMO QUI PLANTAVIT VINeam, ET NECDUM FECIT EAM ESSE COMMUNEM? — necdum ejus fructus est fructus? quod quinto demum anno fiebat; nam juxta legem *Levit. xix, 23*, tribus primis annis fructus censebantur immundi; quarto anno cedebant Deo, erantque quasi sacri; quinto anno fiebant communes sive profani, ut habent Hebræa, poteratque quisvis cum possessoris consensu eis vesci.

7. QUIS EST HOMO QUI RESPONDIT (sibi) EXOREM, ET NON ACCEPTIT EAM? — Tropologicè significatur, ait Cyrillus in *Collectan.*, quod non oporteat eum qui nuper habitamentum secum virtutem accepit, eluci ad labores et persecutiones, donec ejus amoris plano sit illigatus et astrictus.

8. QUIS EST HOMO FORMIDOLOSUS? — Ita ex lege hæc Gedeon, intrus contra Madianitas, clamavit: Si quies est corde pavido, recedat de castris; et e triginta duobus millibus bellatorum, recesserunt viginti duo millia, *Judicum vii, 3*.

In bello enim plus facient trecenti resoluti et animosi milites, quam triginta millia pavidorum et hesitantium. Scipio Africanus, rogatus a quodam qua re fretus auderet exercitum e Sicilia in Africam contra Carthaginenses trajicere, demonstravit et trecentos viros, addens: « Nullus horum est, qui non sit me jubente, consensu hæc turri, præcipitem se in mare dejecturus. » Ita Plutarchus in *Apoptheg. Roman.* Animus ergo in milite, præsertim capiteo et duce requiritur. Animosus Alexander quid non perfergit? paucos habebat milites, hostes innumeros: suadebat Parmeno et noctu clam in eos irueret; cui ille: « Nolo furari victoriam. »

Similis fuit C. Fabricius consul Romanus, cui Pyrrhi medicus per epistolam promisit se, jubente ipso, Pyrrhum veneno necaturum; eam epistolam Fabricius Pyrrho misit, dicens: Pessimè tu et de amicis judicas, et de inimicis; noluit ergo animosus consul regem dolo, sed aperto Marte prosternere: unde et totidem captivos ei remisit, quot ipse miserat. Ita Plutarchus in *Apoptheg. Romanorum.* Militis ergo est in bello non pavere, nec timere mortem, sed potius optare; eam, ut aiebat Epaminondas: « Pulcherrima est mors in bello. » Id verissimum est in milite Christiano, qui christiane vivens pugnat pro Deo, pro Ecclesia, pro justitia. « Pulchrior est miles in prælio cæsus, quam in fuga salvus, » ait Livius, lib. II, dec. 4. Et Philemon: « Miles,

ait, est victima, ut, cum tempus fuerit, pro patria immoletur. » Matres Laconum eis solebant edicere, « ut aut victores cum armis rediant, aut mortui in armis referantur: » testis est Valerius Maximus, lib. II, cap. viii. Cæsaris fuit illa vox: « Disce ferire, disce mori. » Syllaba una brevis aut longior tua facta variabit: ut occides, aut occides. Ad utrumlibet horis locisque omnibus paratum te exhibe. Aratus dicebat « militis esse, vitam nihili facere. » Xerxes, audierat quam fortiter et feliciter Artemisia rem contra suos gessisset in pugna navali, dixit, « sibi feminas fuisse viros, contra viros fuisse feminas, » quod parum dextre rem gessissent; testis est Herodotus, lib. VIII. Cum ob turbatos ordines in Marcelli copiis victor Annibal exstisset, reversus in castra Marcellus convocato exercitu ait, « se quidem multa Romanorum arma et corpora, Romanum vero videre neminem; » testis est Plutarchus in *Marcello* (1).

10. SI QUANDO ACCESSERIS AD EXPUGNANDAM CIVITATEM, OFFERES EI PRIMAM PACEM. — Loquitur de civitate, quæ sita erat extra terram promissionis, dicitur patet vers. 15: hæc enim si pacem reciperet sub conditione tributis, incolis omnibus salvis, fiebat tributaria Hebræis: sin pacem abuere, expugnabatur, omnesque incolæ jure belli, et jussu Dei occidebantur, præter milites et infantes: nam civitatibus in Chanaan sitis pacem offerre Hebræi non poterant; sed omnes omnino incolæ, etiam feminas et infantes, occidere debebant, tum quia tota Chanaan a Deo tradita erat Hebræis possidenda; tum quia Chanaanii erant homines improbissimi, et quasi semen vitium et maledictum, quibus si parcum fuisset, ipsi Hebræos secum commemorantes ad idola et vitia sua pertraxissent, ut dicitur vers. 17, et fusius *Sapient. xii, 3* et seq. Discant hic principes ante bellum offerre pacem, nimirum pacifice petendo ab hostibus justam satisfactionem. Nam, ut ait S. Augustinus, epist. 207 ad Bonifacium: « Pacem habere debet voluntas, bellum necessitas. »

10. NON SUCCIDES ARBORES, DE QUIBUS VESCI POTEST, etc., QUONIAM LIGNUM EST, ET NON HOMO. — Ita et Chaldaea: quare Hebræa per interrogationem accipit, cum Septuaginta, hoc modo, *num enim arbor campis est homo, ut veniat curam te in obsiditionem? q. d.* Lignum pomiferum tibi est utile, neque tamen te obsidere. Ibi quæ obesse potest: ergo illud non succidendum, sed aservandum est; alia vero ligna, licet obesse non possint, quia tamen infructifera sunt, servant tibi ad machinas bellicas instruendas, Ita Abulensis.

Alii, ut Vatablus, sic vertunt et explicant Hebræa, *arbores agrorum (sebandi vitæ) sunt homines*.

(1) Vers. 9. Pro suis ad bellandum, etc. in Hebr. est, præficiant, consulant duces exercitus.

nis (q. d. Vitam hominis sustentant) : non succides eas, ut scilicet iis machinas instruas, ad ur-

(1) Vatabli sensum dat et Manrer, hac tamen via, nam hominum (id est, hominum usui destinatae) sunt arbores agri. Item Rosenmüllerus, nam hominis est arbor agri, subauditio autem QNTI signo dativi 7. Vulgati interpretis versio, licet antiquissima, frigida nimis tamen et jehona videtur, quod juxta eam, cur arbores fructiferae

non excidendae sint, haec datur ratio, quia arbores illas non sint homines, adeoque Israelitis urbem obsessuram resistere non valent. Nonne idem etiam de arboribus infructuosissimis dicendum?

Vers. 20. Pro captis civitatem hebr. est descendat, id est, corrumpat, muris scilicet cadentibus.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubet Deus expiari homicidium occultum per mactationem vitulae, et per protestationem magistratus de sua innocentia. Secundo, vers. 10, captiva ut ducatur uxor, jubetur radere casariam, et circumcidere unguis. Tertio, vers. 15, filio odioso uxoris, si sit primogenitus, jubetur consignari primogenita. Quarto, vers. 18, filius contumax et perditus jubetur lapidari. Quinto, vers. 22, corpora suspensorum jubentur eadem die sepeliri, quia maledictus est qui pendet in ligno.

4. Quando inventum fuerit in terra, quam Dominus Deus tuus daturus est tibi, hominis cadaver occisi, et ignorabitur caedis reus, 2. egredientur majores natu, et iudices tui, et metientur a loco cadaveris singularum per circuitum spatia civitatum : 3. et quam viciniorum caeteris esse perspexerint, seniores civitatis illius tollent vitulam de armento, quae non traxit jugum, nec terram scidit vomere, 4. et ducent eam ad vallem asperam atque saxosam, quae nunquam arata est, nec sementem recepit; et cadent in ea cervicis vitulae; 5. accedentque sacerdotes filii Levi, quos elegerit Dominus Deus tuus ut ministrent ei, et benedicant in nomine ejus, et ad verbum eorum, omne negotium, et quidquid mundum, vel immundum est, judicetur. 6. Et venient majores natu civitatis illius ad interfecitum, lavabuntque manus suas super vitulam quae in valle perensa est, 7. et dicent : Manus nostrae non effuderunt sanguinem hunc, nec oculi viderunt. 8. Propitius esto populo tuo Israel, quem redemisti, Domine, et ne reputes sanguinem innocentem in medio populi tui Israel. Et auferetur ab eis reatus sanguinis : 9. tu autem alienus eris ab innocentis cruore, qui fusus est, cum feceris quod praecipit Dominus. 10. Si egressus fueris ad pugnam contra inimicos tuos, et tradiderit eos Dominus Deus tuus in manu tua, captivosque duxeris, 11. et videris in numero captivorum mulierem pulchram, et adamaveris eam, voluerisque habere uxorem, 12. introduce eam in domum tuam : quae radet casariam, et circumcidet unguis. 13. Et deponet vestem, in qua capta est; sedensque in domo tua, flebit patrem et matrem suam uno mense; et postea intrabis ad eam, dormiesque cum illa, et erit uxor tua. 14. Si autem postea non sederit animo tuo, dimittes eam liberam, nec vendere poteris pecunia, nec opprimere per potentiam : quia humiliasti eam. 15. Si habuerit homo uxores duas, unam dilectam, et alteram odiosam, genuerintque ex eo liberos, et fuerit filius odiosae primogenitus, 16. volueritque substantiam inter filios suos dividere, non poterit filium dilectae facere primogenitum, et praefere filio odiosae; 17. sed filium odiosae agnoscat primogenitum, dabitque ei de his quae haberit cuncta duplicia : iste est enim principium liberorum ejus, et huic debentur primogenita. 18. Si genuerit homo filium contumacem et protervum, qui non audiat patris aut matris imperium, et coercitus obediens contempserit : 19. apprehendent eum, et ducent ad seniores civitatis illius, et ad portam iudicii, 20. dicentque ad eos : Filius noster iste protervus et contumax est, monita

nostra audire contemnit, comensationibus vacat, et luxuriae atque conviviis : 21. lapidibus eum obruet populus civitatis; et morietur, ut auferatis malum de medio vestri, et universus Israel audiens pertimescat. 22. Quando peccaverit homo quod morte plectendum est, et adjudicatus morti appensus fuerit in patibulo, 23. non permanebit cadaver ejus in ligno; sed in eadem die sepelietur, qui a maledictus a Deo est qui pendet in ligno : et nequaquam contaminabis terram tuam, quam Dominus Deus tuus dederit tibi in possessionem.

2. METIENTUR A LOCO CADAVERIS, — compulabunt quot milliariis, vel passibus locus cadaveris distet a qualibet vicinarum civitatum.

Nota, cadaver hic tribui vicinissimae civitati, quia in eam praesens cadit presumptio, quod aliquis ex ea perpetravit caedem. Unde majores natu illius urbis cum victima jubentur, vers. 7, publica protestatione se purgare a crimine, et a crimine, utpote cujus autorem ignorent, vindicta, ut hac ratione Dei iram, tam a se, quam a suo populo avertant.

3. SENIORES CIVITATIS ILLIUS (quae proximior est cadaveri) TOLLENT VITULAM DE ARMENTO, QUAE NON TRAXIT JUGUM, — quae scilicet fortis, et non fracta labore trahendi cursum, vel aratrum, innocentiae ejus, qui occisus est, symbolum et tyrum gerit.

4. ET DUCENT EAM AD VALLEM ASPERAM ATQUE SAXOSAM. — R. Joseph Kimchi censet vallem hanc dici asperam, saxosam et incultam per prolepsin : quia scilicet talis futura erat. Reddebatur enim locus ille sacer et maledictus, per carnes vitulae hujus picularis, in eo sparsas et ibi putrescentes, ita ut eum serere et colere non liceret : nam non semper eligebatur locus incultus, sed ipsemet ubi cadaver ceciderat. Sed haec sententia clare repugnat verbis Scripturae, ait enim : « Et ducent eam ad vallem asperam atque saxosam, quae nunquam arata est, nec sementem recepit; » quae verba quae significant qualis sit et fuerit haec vallis, non qualis futura sit (1).

Vitula ergo haec mactanda erat in valle aspera, quia haec horrore homicidii est symbolum. Omnia enim haec a Deo praecipita sunt, ad terrendum rudem illum populum, et absterrendum ab homicidio, per externam hanc tristitiam et funeris quasi pompam, perque victimam expiatoriam homicidii, cui, cum auctor esset occultus, communitas tota videbatur esse obnoxia, quasi quae tale intra se sustineret membrum, nec satis supra gregem suum invigilasset.

Allegorie, vallis aspera est locus Calvariae ubi crucifixus est Christus.

Erat et alia hujus legis et caeremoniae utilitas; nam hanc publicam expiationem praecedere debebat summa in inquirendo sceleris auctore diligentia, ut populo magistratus satisfaceret; simul admoneretur magistratus vigilare, sones perse-

qui et punire, ne unius culpa provocaret iram Dei adversus totum caetum Israel, ut dicitur dist. XLV, can. XVIII.

Denique, tertia hujus sanctionis causa erat, ut Testis auctor sceleris, si inter eos fuisset, prodiret. Est enim naturale quoddam quasi miraculum, ait Abulensis, ut, si occisor advenit ad cadaver occisi, vulnera sanguinem sudent, idque non tantum fit, cum recenser qui occisus est, sed etiam cum a multis diebus, imo ex ipsis nudis ossibus solet interdum cruor effluere, ut multoties visum est, Deo videlicet criminis tam enormis auctorem hoc signo ostendente. Solet enim Deus, etiam apud Gentiles, homicidium miro iudicio et indicio delegere et vindicare. Hinc illa Meliteniensium ad Paulum, cum a vipera invaderetur, vox : « Ulfio non sinit eum vivere, » sed eum quasi homicidiam ad necem persequitur.

Audi Gentilium exempla. Macarius Mitylenensis, Bacchi sacerdos, hospitem in templum seducens occidit : paulo post filii ejus volentes patris sacrificia imitari, unus alterum quasi victimam jugulavit; mater illi rescens filium qui reliquus erat, quique alium jugulaverat, furibunda torce occidit; pater sacerdos, id cognoscens, ipsam matrem conjugem suam mactavit, ideoque captus et confessus crimen ante publicum supplicium in tormentis animam exhalavit. Ecce, Deus homicidium sacerdotis, caede prolis, uxoris, et ipsius homicidae punivit : testis est Aelianus, lib. XIII.

Duo Arcades amici venerunt Megaram; alter ad amicum, alter ad cauponem divertit : hic noctu apparuit alteri, rogans ut subveniret, eo quod sibi interitus a caupone pararetur; surrexit ille; sed cogitans esse somnium, mox recubuit. Rediit alter, rogans ut, si in vita nolisset optulari, saltem mortem suam non pateretur inultam : se enim a caupone esse occisum, corpusque in plastrum iniectum sub stercore latere : Maue ergo, ait, ad portam adsta, antequam plastrum oppido exeat, et cadaver remque, ut narro, deprehendes. Fecit ille, cadaver et cauponem deprehendit, caupo penas dedit. Ille minime dubitandum est quin illud somnium a caupone a Deo sit immissum, ut homicidii auctor prodiret. Narrat hoc Cleero, lib. I De Divinatione.

Ilyeus Poeta, cum in latrones incidisset, jam occidendus, grues forte supervolantes obstabat est. Aliquanto post tempore, cum idem latrones in foro sederent, rursusque grues supervolarent,

Naturali quasi miraculo occisi cadaveris sudent sanguinem, si praesens sit occisor.

Mirabile indicio homicidas delegit et puniit Deus.

Exemplum Pliniana.

Vitula expiatrix homicidii mactatur in valle aspera, cur? Prima causa.

per jocum susurrabant inter se in aurem: Adsunt Ibyci ultores. Eum sermonem assidentes in suspicionem rapuerunt: maxime desiderato jam pridem Ibyco. Rogati quidnam sibi vellent si sermones, hirsilanter et inconstanter responderunt. Subjecti tormentis factus confessi sunt. Atque ita velut grum indicio poenas Ibyco dederunt, ac potius suo ipsorum iudicio perierunt. Ita Plutarchus, *de Loquentate*.

Pyrrhus rex in ilinere offendit canem, qui domini jugaliter corpus servabat: auditoque triduo illum sine pastu durasse illic, neque abscessisse, cadaver humari, canemque secum abduci, ejusque curam haberi imperavit. Paucis post diebus rex lustrabat copias suas, militesque considente rege transibant. Aderat canis quietus: qui, ut domini percussore conspexit pretereuntes, cum latratu et ira procurrit in illos, subinde circumagens se ad Pyrrhum. Itaque comprehensi extemplo et questione habita, cum indicia aliunde accessissent, eadem confessi poenas dederunt: ita Plutarchus *De Animal. Compar.*

Quintus. Hesiodi canis Ganyctoris Naupactii indicavit filios, a quibus fuerat Hesiodus trucidatus. Ita idem Plutarchus.

Sextum. Popielus, Poloniae rex, patruos necavit: mox ex interfectorum tumulis mures erumpentes, regem adorti sunt: nec ignibus, circumquaque factis, ab eodem infestando prohiberi potuerunt: ut tandem ipse a suis desertus, et divina ultione se ferri confitens, a bestiis illis lanatus sit, uti narrat omnes Polonicarum rerum scriptores.

ET CREBENT IN EA CERVICES VITULÆ, ~ ut significetur quod decapitari deberet, tam homicida, si sciretur, quam ille qui celat homicidium, praesertim si sit e senioribus hisce, puta ex magistratu.

8. OMNE NEGOTIUM PENDET. — Dele *et pendet*, cum colo sequente, uti delent Romana, *q. d.* Seniores urbis accedent ad sacerdotes, quorum est iudicare et decidere omnes controversias, omnemque immunditiam.

7. ET DICENT: MANUS NOSTRE NON EFFUDERUNT SANGUINEM HUNC, NEC OCULI VIDERUNT. — *q. d.* Nesumus auctorem homicidii: si sciremus, utique eum puniremus (1).

Ubi nota: Per *et non effuderunt*, non tantum significant iudices se manu sua non effudisse sanguinem: hoc enim parum fuisset, nec sufficisset ad eorum innocentiam: sed insuper de suo consensu, vel convenientia, vel dissimulatione, vel impunitate, vel alia simili negligentia nullam dedisse causam homicidio. Prætor enim, qui ex officio tenetur vias a sicariis tutas præstare, et cædes impedire, nisi id præstet, eorum est reus, etiamsi illarum non sit conscius. Soli enim privato dicenti: « Non feci furtum, » responderetur:

(1) Keri legi jubet שפכו, noli obtemperare: nam esse verbum singularis numeri jungi constat nomini pluralis aut dualis numeri, distributive capiendum.

« Non pases in cruce corvos; » at plus exigitur a persona publica, qualis est magistratus. Ita R. Salomon, Lyranus et alii.

8. NE REPUTES SANGUINEM INNOCENTEM IN MEDIO POPULI TUI, — ne imputes eadem hujus innocentis populo Israel, neve in eum vindices.

Quidam Hebraei censent animam occisi in terris circumire ac vagari, et vindictam clamare in eum, donec magistratus in homicidam animadvertat, eumque de terra tollat: tunc enim animam illam a terra discedere, et ampliore ultionem non expetere. Sed hæc sententia judaizat.

ET AUFERETUR AB EIS (Senioribus populi) REATUS SANGUINIS. — Hebraice, *et dimittetur (2) illis sanguis*, id est reatus, vel poena sanguinis effusi. Ita videlicet ut Deus non puniat populum, tanquam negligentem punire homicidam; quia fecit quod potuit, et quod præcepit Dominus, ad deprehendendum homicidam, et ad expandendum homicidium.

9. TU AUTEM ALIENUS ERIS AB INNOCENTIS CREORE. — Convertit se hic Moses ad ipsum populum, quia totus Israel tenebatur reus sanguinis, quando aliquid occidebatur, nisi per majores natu civitatis violæ, faceret hanc inquisitionem et lustrationem: per eam enim absolvetur.

Nota: Occisus vocatur *inveniens*, qui tamen poterat esse nocens et invasor: quia secundum presumptionem juris, quilibet presumitur bonus, nisi contrarium probetur. Ita Abulensis.

Allegorice, vitula hæc carnem Redemptoris nostri significat, ait Procopius et Rabanus, quæ nunquam traxit jugum peccati, et in valle dura, indomita et spinetis vitiorum asperrima, scilicet in Jerusalem, immolata est: sacerdotes lavant manus super eam, id est S. Apostoli, et prædicatores, in passione Christi sua opera esse munda demonstrant; dum ab eis caro Christi, pro peccatorum nostrorum expiatione a Judæis crucifixa, prædicatur; dumque confitentur se impietatis Judæorum expertes esse, consequuntur remissionem, ait Cyrillus in *Glaphyris*. Vide Rabanum. Alter hæc explicat Rupertus.

11 et 12. SI VIDERIS IN NUMERO CAPTIVORUM MULIEREM PELCHRAM, VOLUERISQUE HABERE UXOREM, etc. RADET CÆSARIUM, ET CIRCUMCIDET UNGUES. — Hi ritus præscripti sunt, ait Cajetanus, ut militaretur asperitas et inconcinnitas facti, nempe quod Gentilis duceretur uxor in populo Dei: dequitur ut ipsa his velut lustrationibus sanctificaretur, itaque populo sancto misceretur, oblita gentis et cognationis sue.

Tropologice, Christianis doctoribus licet Gentilem ducere, id est ea que apud Gentiles, vel hereticos docta vel elegantia inveniunt, sibi adsciscere, dummodo tamen ea que noxia et superflua sunt resecent. Ita S. Hieronymus, epist. ad Magnum, Rupertus et Rabanus, qui tamen aptius hæc ac-

(2) Proprie capiatur, nithp a כתר.

cepit de anima, a gentilismo ad Christianismum, de peccato ad gratiam translata; nam, ut ex eo ait Glossa, mulier hæc Gentilis est anima peccatrix, quæ pulchra est, quia ad imaginem Dei creata est; sed caplva est ob crimen: hæc Christus sponsam ambit, quod ut fiat, radat cæsariem, id est vitia præterita per contritionem deponat; et præcidat unguis, id est occasiones peccati: permittitur tamen ei flere patrem et matrem ad breve tempus, quia recens conversa dolet se a pristinis amicitis et voluptatibus avelli: sed hoc dolore abstergo, sponso jungitur Christo. Ita Cyrillus in *Glaphyris*, et S. Ambrosius, lib. XXXV, epist. ad Treneum.

CIRCUMCIDET (hebraice faciet, id est adaptabit circumcidendo) UNGUES. — Male ergo Rabbinii exponunt faciet, id est crescere sinet unguis, ut scilicet fiat deformis, itaque extinguatur vel minuitur concupiscentia victoris erga eam, cum sit Gentilis (1).

14. SI NON SEDERIT ANIMO TUO, — si non placebit tibi.

HUMILIASTI, — corripuisti.

17. DABITQUE EI DE HIS QUÆ HABUERIT CUNCTA PUBLICA. — Primogenitus enim duplicem recipiat portionem hereditatis. Sic Joseph duplicem tribum, scilicet Ephraim et Manasse, et consequenter duplicem hereditatem in Chanaan, loco Ruben primogenitii Jacob, sortitus est. Pro duplicia, hebraice est *כי שני* *præ secunda*, id est os duorum, id est duplex portio; perinde atque si primogenitus duo haberet ora, alii fratres singula, quæ portione parentum hereditaria ascendenda sint et implenda. Sic IV Reg. II, 9, Elisæus petit ab Elia rapiendo, spiritum ejus duplicem. hebraice est, *fat, quæso, in me os duorum de spiritu tuo, q. d.* Ego sum quasi primogenitus inter discipulos tuos, scilicet primus sum, quem in scholam et disciplinam tuam recepisti; da mihi ergo quasi primogenito tuo, ut obtineam duplo majorem vim spiritus tui, præ condiscipulis et commilitonibus meis. Non ergo Eliam magistrum suum, sed condiscipulos suos in spiritu superare cupit. Aut potius, *q. d.* Quia ego sum primogenitus tuus et simul unigenitus (nec enim alios habes discipulos et ministros, quam me), fuit ut succedam in utroque tuo spiritu, prophetie scilicet et miraculorum. Unde *Exh. xlviii, 13*, dicitur in Eliseo completus esse spiritus Elie; Ita explicant Abulensis et Cajetanus ibidem.

18. DUCENT, etc. AD PORTAM JUDICII. — In portis enim ad quas primo veniebat exteri, tanquam in pretoris et tribunalibus quibusdam publicis, olim fiebant judicia, ut patet ex cap. xxii, 18; Job xxxi, 21; Prov. xxxi, 23. « Mos veterum fuit, ait S. Gregorius, lib. XIX Moral. xiii, ut seniores in porta consistent, et causas introeuntium judi-

(1) Rosenmullerus, nutritis unguis, in signum locutus.

carent, quatenus tanto esset pacificus urbis populus, quanto ad hanc discordes ingredi non liceret.»

21. LAPIDIBUS EUM ORBET POPULUS, — videlicet post examinationem et sententiam iudicium (2).

22 et 23. QUANDO, etc. APPENSUS FUERIT IN PATIBULO, etc. EADEM DIE SEPULTURUS: QUIA MALEDICTUS A DEO EST QUI PENDET IN LIGNO. — Hebraice est, *quia maledictio Dei est suspensus; Symmachus, quia in blasphemiam Dei est suspensus; alii, quia concivium Dei est suspensus. Quæres quare?*

Fabulantur Judæi quod, ante sepulcrum cadaveris, anima ad suam quietem venire non possit, nec ab angelis duci in thalamum Dei, sed interim vexari et affligi a turmis demonum. Sed hæc sunt eorum nemine. Respondet ergo primo, Andreas Masius in *Josue viii, 23*, corpus suspensum statim sepeliendum esse, quia censetur contaminare terram, eo quod homines, terræ incolæ, impiissima et perniciosissima mortalitatis animæ opinione hoc spectaculo informantur, quo bestiarum loco humana corpora esse vident. Sed hæc ratio auctor est, quam germanior.

Secundo, Abulensis: Suspendere, ait, malefactores, quia est actus justitiæ, quo reus punitur, hinc cedit ad gloriam Dei: si nunq maneat in cruce suspensus cadaver, jam non sinitur suspensus, utpote jam mortuus, sed ejus corpus tantum, quod aliquam gerit Deo imaginem in vultu humano et erecto. Sola ergo imago Dei tunc manet, quæ punitur: hoc autem edit in injuriam et inominiam Dei; quare statim suspensi cadaver sepeliendum est. Verum hæc ratio subtilior quoque est, quam solidior: et non tantum suspensus, sed quibusvis mortuus, et cadaveribus quadrat.

Dico ergo cum Cajetano maledictam hic sumi pro execrabili. Volebat siquidem Deus maxime faciaerosos (quorum poena erat suspensum) omnino deleri de terra, adeo ut nec eorum cadavera superessent in peccam, uti fieri solet in illis qui flammis traduntur. Ceterum illud, « ne contaminetur terra, » ut inuit Chaldaeus, explicatio est præcedentium. Sicut enim Scriptura passim ait malis hominibus terram contaminari, ita cum aliquid eorum superest, ut sunt eorum cadavera, adhuc terra inexplata et contaminata censetur.

Hinc Christus in cruce suspensus, ab Apostolo Galat. iii, 13, vocatur « maledictum, » quia, ut ait Rupertus, Deus maledictiones humani generis in Christum transposuit, videlicet dum infamem et execrabilem mortem crucis pro nobis suscepit Christus, « ut non solum malam mortem, sed etiam nullam mortis genus, Christiana libertas, sicut Judaica servitus formidaret, » ait S. Augustinus.

(2) Duram hæc legem necessariam faciebat defectus carcerum illis temporibus apud Israelitas, et contentiose christiatis gravior noxa in callidis illis regionibus. Cf. Michaelis, *Jus. Morale*. P. VI, § 394.

Vers. 21.

Vers. 22 et 23.

Maledictus erat pendens in ligno, cur?

Tertia et gentilis in poenam criminis id statui.

Christus pro nobis factus est maledictum, cur?

liras, lib. *Contra Adimantum*, cap. xxi, et lib. XIV *Contra Faustum*, cap. xi, et Tertullianus, lib. *De Patientia*, cap. viii : « Dominus, ait, ipse maleficus in lege est, et tamen solus est benedictus. » *igitur Dominum servi consequamur, et maledicimus patienter, ut benedicti esse possimus.* »
Ubi tamen nota hanc legem proprie loqui de reis et noxiis, ut patet, non de innocentibus, qua-

lis erat Christus : ita Eucherius in *Questione. hfc.* vide dicta *Galat.* iii, 13.

Nota : Hec lex judicialis fuit, ideoque jam per Christum legem et mortem abrogata est. Hinc jam, nec pater alius soubus suspensi sum? maledicti, nec eadem die sepeliuntur; sed per dies, menses et annos pendunt in patibulo, ad terrorem ceterorum malefactorum.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Repetit Moses leges quasdam de misericordia, etiam in bestias exercenda, ut de sublevando bove, de non capienda matre cum pullis, de non arando in bove et asino. Secundo, vers. 13, sponsus, falso obijciens sponsa fornicationem, jubetur verberari, et solvere centum siclos argenti. Tertio, vers. 20, adulter et adultera, etiamsi tantum sit desponsata, jubentur lapidari. Quarto, vers. 23, qui vim inferit virgini soluta, jubetur solvere 30 siclos argenti, et virginem ducere, ac semper retinere.

1. Non videbis bovem fratris tui, aut ovem errantem, et præteritis; sed reduces fratri tuo, 2. etiamsi non est propinquus frater tuus, nec nosti eum : duces in domum tuam, et erunt apud te quoadiu querat ea frater tuus, et recipiat. 3. Similiter facies de asino, et de vestimento, et de omni re fratris tui, quæ perierit : si inveneris eam, ne negligas quasi alienam. 4. Si videris asinum fratris tui aut bovem cecidisse in via, non despicias, sed sublevabis cum eo. 5. Non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste feminea : abominabilis enim apud Deum est qui facit hæc. 6. Si ambulans per viam, in arbore vel in terra nidum avis inveneris, et matrem pullis vel ovis desuper incubantem, non tenebis eam cum filiis; 7. sed abire patieris, captos tenens filios, ut bene sit tibi, et longo vivas tempore. 8. Cum ædificaveris domum novam, facies murum tecti per circuitum, ne effundatur sanguis in domo tua, et sis reus labente alio, et in præceptis ruente. 9. Non seres vineam tuam altero semine; ne et sementis quam sevisisti, et quæ nascuntur ex vinea, pariter sanctificentur. 10. Non arabis in bove simul et asino. 11. Non indueris vestimento quod ex lana linoque contextum est. 12. Funiculos in fimbriis facies per quatuor angulos pallii tui, quo operieris. 13. Si duxerit vir uxorem, et postea odio habuerit eam, 14. quæsieritque occasiones quibus dimittat eam, obijciens ei nomen pessimum, et dixerit : Uxorem hanc accepi, et ingressus ad eam non inveni virginem; 15. tollent eam pater et mater ejus, et ferent secum signa virginitatis ejus ad seniores urbis qui in porta sunt; 16. et dicit pater : Filiam meam dedi huic uxorem, quam quia odit, 17. imponit ei nomen pessimum, et dicat : Non inveni filiam tuam virginem; et ecce hæc sunt signa virginitatis filiae meae. Expandent vestimentum coram senioribus civitatis : 18. apprehendentque senes urbis illius virum, et verberabunt illum, 19. condemnantes insuper centum siclos argenti, quos dabit patri puellæ, quoniam diffamavit nomen pessimum super virginem Israel : habebitque eam uxorem, et non poterit dimittere eam omnibus diebus vitæ suæ. 20. Quod si verum est quod obijcit, et non est in puella inventa virginitas, 21. ejiciant eam extra fores domus patris sui, et lapidibus obruent viam civitatis illius, et morietur : quoniam fecit nefas in Israel, ut fornicaretur in domo patris sui; et auferes malum de medio tui. 22. Si dormierit vir cum uxore alterius, uterque morietur, id est, adulter et adultera : et auferes malum de Israel. 23. Si puellam virginem desponderit vir, et invenerit eam aliquis in civitate, et

concubuerit cum ea, 24. educes utrumque ad portam civitatis illius, et lapidibus obruentur : puella, quia non clamavit, cum esset in civitate; vir, quia humiliavit uxorem proximi sui : et auferes malum de medio tui. 25. Sin autem in agro repererit vir puellam, quæ desponsata est, et apprehendens concubuerit cum ea, ipse morietur solus : 26. puella nihil patietur nec est rea mortis; quoniam sicut latro consurgit contra fratrem suum, et occidit animam ejus, ita et puella perpressa est. 27. Sola erat in agro : clamavit, et nullus affuit qui liberaret eam. 28. Si invenerit vir puellam virginem, quæ non habet sponsum, et apprehendens concubuerit cum illa, et res ad judicium venerit : 29. dabit, qui dormivit cum ea, patri puellæ quinquaginta siclos argenti, et habebit eam uxorem, quia humiliavit illam : non poterit dimittere eam cunctis diebus vitæ suæ. 30. Non accipiet homo uxorem patris sui, nec revelabit operimentum ejus.

1. NON VIDEBIS BOVEM FRATRIS TUI (puta Judei, qui tuæ est gentis et generis, aequæ ac religionis. Sub bove intellige equum, mulum, et alia animalia : par enim omnium est ratio) ERRANTEM, ET PRÆTERITIS : SED REDUCES FRATRI TUI. — SUNT hoc Deus, ad charitatem mutam inter Judæos fovendam et exercendam. Eadem de causa jubet vers. 4, asinum proximi lapsum sublevari. Quidni ergo idem faciant Christiani, etiamsi colunt sint et rustici? Alfonso Aragonum, Neapolis et Siciliæ rex, cum per Campaniam iter faceret, in agasone incidit, cujus jumentum farina onustum cum in luto hæretet, et agas prætereuntem opem imploraret, ipse rex ex equo descendens suam in asino ex luto extrahendo operam agasoni impendit; qui ubi regem agnovit, in genua procidens veniam petit; quem ille placidis verbis a se dimisit, eoque facto Campanie populus sibi conciliavit. Testis est Panormitanus, in ejus Vita, lib. I. Mystice, si Deus jubet asinum sub onere jacentem levare, quanto magis hominem sub peccato gementem jubet attolli et educi? S. Bernardus, *epist.* 203 : « Virgo, ait, Israel corruit, et non est qui sublevet eam. Quousque in luto aurum jacet? tollite margaritam, tollite, levate splendidissimam ac pretiosissimam gemmam de sterquilino, levate eam, antequam porcorum, id est spurcorum spirituum pedibus conculcetur. »

5. NON INDUETUR MULIER VESTE VIRILI, NEC VIR UTETUR VESTE FEMINEA. — tum quia hoc per se indecens est, ut scilicet vir veste mentiat se feminam, aut femina veste mentiat se virum; tum ne oculis libidinibus et aliis vitii locus detur; optima enim pudicitie custodia est vestitus honestas : nam, ut ait Poeta :

Quem prætare potest mulia, calesca pudorem,
Que fugit a sexu?

et Herodotus : « Mulier, ait, cum veste simul etiam pudorem exiit. » Vide Rabanum. Vide et S. Ambrosium *epist. ad Irenæum*, ubi hanc Deuteronomii legem pertractat, ejusque quatuor dat causas. « *Primo*, cur, ait, homo, non vis videri esse, quod natus est? cur alienam tibi assumis spe-

ciem? cur mentiris feminam, vel tu femina virum? suis unumquemque sexum induit natura indumentis. Denique diversus usus, diversus color, motus, incessus, diversa vires, diversa vox est in viro et femina. Secundo, in avibus etiam propria ad vestium est inter eos et homines comparatio. In illis enim sexum naturalia ipsa indumenta discernunt. Pavi maris speciosis, femine non item præclarum vario pinguntur colore. Phasianis quoque diversus color, qui distinguit sexus discretionem. Quid in pullis? « alius certe est habitus galli a gallina. » — Numquid illi mutant speciem suam? cur non s mutare desideramus? Tertio, mendacium est in verbo turpe est, nedum in habitu. Denique in templis, ubi mendacium fidei, ibi mendacium naturæ, ille assumere viros muliebrem vestem, gustamque femineum, sacrum (id est exequandum, sacrilegum) putatur. Unde lex dicit : Quoniam immundus est Dominus omnis qui fecerit hæc. Quarto, merito illis non servatur castimonia, ubi non tenetur sexus distinctio. » Unde sequitur : « Abominabilis enim apud Deum est, qui facit hæc. » Quare videtur peccasse mortaliter Judæus, utens veste feminea, et Judæa utens veste virili. Unde videtur hoc præceptum partim esse naturale, partim ceremoniale, et jam abolitum, quatenus scilicet obligabat sub peccato mortali. Jam enim non esse peccatum mortale, si vir aut femina vestes sexus commulent ex levitate, si absit scandalum, et intentio, periculunque libidinis, docent D. Thomas, Cajetanus, et ex iis Navarrus, *Enchirid.* cap. xxii, num. 22. Simile erat in cognoscente menstruatam, ut dixi *Levit.* xviii, 19.

Tropologie Cyrillus, lib. V *De Adoratione*, fol. 87 : Abominatur, inquit Deus, ac turpissimum pulat spectaculum, tum fortitudinis opinionem in molli vita, tum in fortis viro mollis animi languorem.

Rursus Rupertus : Mulier, ait, induitur veste virili, quando is qui nascit vitæ suæ moderamina tenere, judex fieri audit vite alienæ, et præesse presumat, qui nondum subesse dicitur. E contrario vir utitur veste feminea, quando vir spiritualis, vel doctor aut Prælator, qui tanquam

Vir
utens
veste
femineam
et
femina
virili,
alium
pos
calant
mortaliter,
jam
non,
unde?

Tropologie
sicut
Primo.

Candis
pudic
tie est
vestitus
honestas.

vir praedit in Ecclesia, fluxa sequitur vitia; unde fit ut praedico ejus contemnatur, cujus vita despicitur.

6. NON TENEBIS EAM CUM FILIIS. — non eripies in nido matrem cum pullis. Ratio hujus legis fuit, ut per eam inducerentur Judaei ad pietatem et misericordiam, etiam in bestias exercendam; quo facilius, ait Tertullianus, lib. II *Contra Marcionem*, cap. XVII, « in pectus et bestiarum praeditata humanitas, in hominum refrigeria erudiretur. » Sic et Theodoretus, *Quaest. XXI. Tropologiam* vide apud Rabanum et Rupertum Eadem de causa vetuit Deus ne coquerent hœdum in lacte matris, id est lactentem, *Exodi XXII, 19*; et ne ararent in bove et asino, hoc capite, vers. 10; et ne obligarent os bovi trituranti, *Deuter. cap. XXIV, vers. 4.*

Vers. 8. Tecta domorum erant plana, quibus homines inambulabant, perinde ac nos in tabulatis; ergo ne ex alto, circa extremitates, in terram labi quem contingat, jubet hic Deus eas muro, vel septo eingi. Audi Maldonatum in *Jerem. cap. XLVIII, vers. 38*: « Erant, ait, in Judæa tecta suprema aperta et complanata, strataque lateribus, et lita cemento, qualia hodie in Bœtica nostra, et in Italia sunt multa, ut etiam S. Hieronymus adnotavit in epistola ad Suniam et Fratellum, Romaeque solaria, vel meniana vocari dicit. Itaque in tectis in hieme aperebantur, in aestate noctu cenabant; et sub dio dormiebant, et saepe ad confabulandum conveniebant Judaei. Ex quo illud intelligitur: Quod tunc aure auditis, praedicate super tecta, *Math. x, 17. Et Petrus, Act. x, 9*, ascendit orandi causa tecti in *Antiochia*, in tectum. Et quod praecipitur Judaeis, *Deut. XXII, 8*, facere murum tecti per circuitum, ne quis ex eo cadat, et homicidii rei sint. »

Vers. 9. VINUM NE SERES ALTERO SEMINE. — Non seres inter vites duas species seminis, sive semina heterogenea: hæc enim hebraice vocantur כַּלְמַי *kilaim*: verbi gratia, triticum cum siligine, avenam cum hordeo. In Palestina enim regione calida, solebat aliquid seri inter ordines vitium, ait Vatablus (1). Vefat autem hic Deus ne id fiat diverso semine; datque causam) ne (uva et segetes) PARITER SANCTIFICENTUR, — id est pollutantur, quia segetes ex satiore hac mixtura a Deo velitorum, immundæ censentur, et quasi pollui etiam vicinas uvas quas contingunt et ambiunt; ita enim sancit hic Deus; vide dicta *Levit. XIX, 19*. Nota: Hebraeus קָדַשׁ *kadash*, id est sanctificare, est unum ex his quæ sunt contrariae

(1) Vitis כַּרְמִי proprie est nobilitas, generositas agrorum, coll. arab. *kharam*, hinc pressorum vitium et olivatum. Sed attingendo agrum cultum quoque designat, itaque hic veritè Syrus. Conf. locum parallelum *Lev. XIX, 19*. Sequitur, ne devota sit plenitudo sementis, quod quidam interpretantur, ne sacro fisco assicetur istiusmodi proventus.

significationis: unde subinde, ut hic et alibi, significat pollui.

Alii sic explicant, q. d. Ne ex avaritia, et nimia luci et frugum cupiditate, seras inter vites et uvas semen aliquod: quia vinea sibi liberam terram deposcit, totamque ejus pinguedinem sola exigit; ne sementis et uvæ pariter sanctificentur, id est pollutantur, et prorsus atque ad sterilitatis et sabbati otium redigantur. Ita Rupertus, S. Augustinus et Procopius. Sed prior sensus germanior est: hoc enim Hebraeis est, serere *kilaim*, ut patet *Levit. XIX, 19*.

Tertio, Abulensis: No seras, ait, vineam diverso semine, scilicet ex fraude et avaritia, putans quod primitias et decimas tantum semel ex eodem fundo quotannis pendere teneris; itaque dando eas ex segetibus quæ primo colliguntur, putes te ex uvis segeturis nihil pendere debere. Unde ait: « Ne sementis, et quæ nascuntur ex vinea, pariter sanctificentur, » id est, ne credas quod sementis, id est fruges, et quæ nascuntur ex vinea, id est uvæ, simul sanctificentur; ita, quod solvendo et offerendo decimas vel primitias de uno, sit solummodo de alio. Hucusque verba sunt Abulensis. Verum hic sensus alienior est, verbaque inverit: aliud enim est sanctificari reipsa, aliud credere, idque falso, unum semen sanctificari, id est offerri, per aliud.

Alienior quoque est explicatio Theodoretii, *Quarta. Quest. XXIII*: « Ne sanctificetur, » inquit, q. d. Volo ut talia mixta semina et segetes mihi sanctificentis, id est offeratis: nolite ergo talia seminare, ne cogamini ea mihi offerre.

10. NON ARABIS IN (ID EST CUM) BOVE SIMUL ET ASINO. — Ratio est, quia eorum vires sunt inæquales, itaque asinus associatus bovi plus æquo gravaretur (2).

Tropologice S. Gregorius, lib. I *Moral. cap. XVI*, quasi dicat: « Fatuum sapientibus in praedicatione non societas, ne per eum, qui rem implere non valet, illi qui prævalet obsistas. » Ita Plato duos suos discipulos, scilicet Xenocratem, qui tardiori erat ingenio, cum Aristotele acri conjungens: « Hui, ait, qui asinum cum equo sociabo? hic freno, ille calcari indiget. » Ita Plutarchus in *Platone*.

12. FUNICULOS IN FIMBRIIS FACIES. — De his funiculis et fimbriis Judæorum, dixi *Numer. XV, 38*. Porro funiculos hos jubet fieri « per quatuor angulos, » id est oras, sive extremitates, « pallii, » hoc est vestis extimæ quia, ut ait Abulensis, pallia, hoc est vestes extimæ Judæorum erant apertæ ante et retro, et in duobus angulis cujuslibet aperturae erant duo funiculi hyacinthini dependentes, et sic erant quatuor funiculi. Si quis per quatuor angulos accipere velit quatuor differentias positionum,

(2) Multi putant præceptum hoc symbolicum quoque esse, et vetari eo, ne quis Israelita cum cultu Jovæ coniungat cultum idolorum.

tionum, ut hæc fila fuerint in fimbriis vestis extimæ ante et retro, ad dexteram et sinistram; non repugno. Sic enim hodie videmus famulos nonnullorum principum, eorum colores et stematata, ad quatuor hæc latera pallio assuere. Judaei jam in Synagogis vestem quadrangulam, cui hæc fila assuta sunt, humeris injiciunt, uti dixi *Nam. XV*.

14. OBJICIENS EI NOMEN DESSIMUM. — puta crimen fornicationis, et quasi adulterii; nil enim pejus et turpius de femina, præsertim virgine, dici potest. Ita Abulensis.

NON INVENI (EAM) VIRGINEM. — cum se talem mihi ante desponsationem vendidisset, nec enim alias eam ducere voluissem; itaque præsumebatur hæc femina, ex propria assertionem, post desponsationem fornicata esse, ideoque rea esse mortis, ut dicitur vers. 21. Nam assererat ipsa se virginem, cum desponsaretur; et postea assererat sponsus se eam non invenisse virginem; ergo inter desponsationem et nuptias, corruptam eam fuisse necessum erat dicere, ideoque morti adjudicaretur, vers. 21. Nam si ante desponsationem peccasset, non puniebatur morte, ut patet hic, et *Exodi XXII, 16*. Debebat autem, statim post nuptias celebratas, queri sponsus de sponsæ fornicatione, aliqui falsa præsumpta fuisset ejus accusatio, et tantum quaesita occasio ad eam dimittendam.

17. ECCE HÆC SUNT SIGNA VIRGINITATIS FILIÆ MEÆ. — Per signa hæc Abulensis et Lyranus accipiunt testimonium matronarum, quæ ante nuptias sponsæ virginitalatem explorant; hæc enim scripto consignata asservaverat sponsus parens. Verum communiter alii Interpretes, quin et ipse Abulensis tandem, per signa hæc accipiunt vestem, ut dicitur vers. 17, id est linteum sanguine tinctum, quem ex primo cum virgine congressu, ab illa profluere aiunt Medici, idque non ex ruptura membranæ alicujus, quæ virginitalis sit custos, ut vulgus autumat; sed ex dilaceratione partium, vel labiorum uteri, quæ in virginibus naturali symphysi, seu coalescentia invicem attrita sunt, et in primo congressu violenter quasi

lacerantur et dividuntur, itaque erumpit sanguis. Ita Galenus, lib. *De Dissectione vulvæ*, et Franciscus Valerius, *De Sacra Philosophia*, cap. XXV. Hoc ergo linteum pater sponsus, præsertim sponsus et testibus, accipiebat et recondibat; ac, si sponsus stuprum sponsæ objiceret, coram iudice proferebat, itaque sponsi calumniam refutabat. Hoc enim significat primo, et expandent vascinetur soram senioribus civitatis; secundo, vers. 14, et ingressus ad eam, non inveni virginem. Si enim ante congressum maritalem matronæ explorasset, dixissentque non esse virginem, sed corruptam, sponsus ad eam non fuisset ingressus, sed statim eam repudiasset vel accusasset.

24. VIR. — non qui eam sibi despondit, vers. 14 23; sed qui eam alteri desponsam humiliavit, id est violavit, ut sequitur.

25 et 26. SUX AUTEM IN AGRO (nota: Puella desponsa, si stuprum esset passa in civitate, nisi clamasset, clamorque ejus auditus fuisset, censebatur stupro consensisse, ideoque esse rea mortis: si enim clamasset, accurrissent vicini, eamque liberasset; in agro vero clamans, etsi clamor ejus a nemine fuisset auditus, censebatur insons: quia sollicit ibi vix ullus erat, qui eam audire et lavare posset; unde de hac ait) : QUONIAM SICUT LATRO CONSURGIT CONTRA FRATREM SUUM, etc. ITA ET PUELLA PERPESA EST, — Hebraice, quoniam sicut consurgit quis contra proximum suum, et interficit eum animam, id est icu animæ, sive quo anima separatur a corpore, sic res ista se habet.

28. ET APPREHENDENS. — id est vim faciens. Unde Septuaginta vertunt, *βασίλειος*; alioqui enim nulla lex statueretur hic circa violenter corruptam. Ita Tertullianus, lib. IV *Contra Marcionem*, cap. XXXIV; qui ergo per vim stupraverat virginem solum, jubetur hic eam ducere et retinere, ac insuper patri ejus solvere 30 siclos argenti.

30. NEC REVELABIT OPERIMENTUM EIUS. — Hebraice, non deteges aliam vestis patris, id est, non deteges vestem, sive operimentum, quo turpitudine patris tangebatur; turpitudinem patris vocat venenda uxoris patris, uti dixi *Levit. XVIII, 6*.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ennuchus, Ammonites et Moabites in æternum arcentur ab Ecclesia Dei; item Idumæus et Ægyptius usque ad tertiam generationem, atque manzer usque ad decimam. Secundo, vers. 10, jubet Deus castra esse munda a pollutione et stercore. Tertio, vers. 17, vetat scortationem. Quarto, vers. 19, vetat ne faverentur fratri, sed alieno. Quinto, vers. 21, votum sine mora solvi jubet.

1. Non intrabit ennuchus, attritis vel amputatis testiculis, et abscisso vetere, Ecclesiam mini. 2. Non ingrediatur mamzer, hoc est, de scorto natus, in Ecclesiam Domini, usque

ad decimam generationem. 3. Ammonites et Moabites etiam post decimam generationem non intrabunt Ecclesiam Domini, in æternum: 4. quia noluerunt vobis occurrere cum pane et aqua in via, quando egressi estis de Ægypto; et quia conduxerunt contra te Balaam filium Beor de Mesopotamia Syriae, ut malediceret tibi: 5. et noluit Dominus Deus tuus audire Balaam, vertitque maledictionem ejus in benedictionem tuam, eo quod dixeret te. 6. Non facies cum eis pacem, nec quæras eis bona cunctis diebus vitæ tuæ in sempiternum. 7. Non abominaberis Idumæum, quia frater tuus est; nec Ægyptium, quia advena fuisti in terra ejus. 8. Qui nati fuerint ex eis tertia generatione intrabunt in Ecclesiam Domini. 9. Quando egressus fueris adversus hostes tuos in pugnam, custodies te ab omni re mala. 10. Si fuerit inter vos homo, qui nocturno pollutus sit somnio, egrediatur extra castra, et non revertetur, priusquam ad vesperam lavetur aqua: et post solis occasum regredietur in castra. 12. Habebis locum extra castra, ad quem egrediaris ad requisita naturæ, et gerens paxillum in balteo, cum quo sederis, fodies per circuitum, et egesta hunc operies. 14. Quo relevatus es (Dominus enim Deus tuus ambulat in medio castrorum, ut eruat te, et tradat tibi inimicos tuos); et sint castra tua sancta, et nihil in eis appareat fœditatis, ne derelinquat te. 15. Non trades servum domino suo, qui ad te confugerit; 16. habitabit tecum in loco, qui ei placuerit, et in una urbi cum tuarum requiescet: ne contristes eum. 17. Non erit meretrix de filiabus Israel, nec scortator de filiis Israel. 18. Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis, in quo indiget, commodabis: ut benedicat illi Deus tuus in omni opere tuo in terra, ad quam ingredieris possidendam. 21. Cum votum voveris Domino Deo tuo, non tardabis reddere, quia requirit illud Dominus Deus tuus; et si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum. 22. Si nolueris polliceri, absque peccato eris. 23. Quod autem semel egressum est de labiis tuis, observabis, et facies sicut promissisti Domino Deo tuo, et propria voluntate et ore tuo locutus es. 24. Ingressus vineam proximi tui, comede uvas quantum tibi placuerit: foras autem ne efferas tecum. 25. Si intraveris in segetem amici tui, franges spicas, et mann conteres: falce autem non metes.

1. NON INTRABIT EUNUCHUS, ATTRITIS VEL AMPUTATIS TESTICULIS, ET ABSCESSO VERETRO (virga virili) ECCLESIAM DOMINI. — Per « Ecclesiam » aliqui accipiunt atrium templi vel tabernaculi; ita enim videtur explicari *Threnor.* cap. 1, 10, ubi dicitur: « Vidi gentes ingressas sanctuarium suum, de quibus præcepas, ne intrarent in Ecclesiam tuam. » Ita Theodoretus, Olympiodorus et Dionysius Carthusianus in *Thren.* 1, 10. *Secundo*, Cajetanus et Olearius per Ecclesiam intelligunt primum Ecclesie et cœtus Judeorum, *q. d.* Eunuchus, etc., non erit et magistratus Judeorum. Verum dico, pro non intrabit in Ecclesiam Domini, hebraice est, non intrabit in congregationem Domini, ut scilicet sit de populo sancto, ut censetur Israelita filius Abrahe, ut habeat jus ducendi Israelitidem, ut gaudeat juribus Judeorum. Intrare ergo Ecclesiam Domini, est annuere populo Israelitico, et frui gratis ac privilegiis quibus in lege Israelite fruebantur, ut quod illis pecunia non daretur ad usuram, quod frue-

rentur privilegiis anni septimi remissionis, et anni jubilei, ut dixi *Levit.* xxv, 44, ac aliis pluribus. Non ergo eunuchi, Ammonites, Moabites, etc., arcentur hic a judaismo, fide, salute et templo; hoc enim alienum videtur a Dei bonitate: poterant ergo fieri proselyti, itaque admitti ad phasam, atque sacra Judeorum, ut patet *Exodi* xii, 48. Arcentur ergo tantum a societate politica Judeorum, ut non habeantur cives, nec habeant jus civicum apud Judeos. Sic sumitur Ecclesia pro cœtu populi, *Numer.* xx, 4, et *Judic.* xx, 2, ubi dicitur: « Cuncte tribus Israel in Ecclesiam Dei convenerunt. » Unde explicans subdit:

2. NON INGREDIETUR MANZER IN ECCLESIAM DOMINI. *Ver. 2.* — « Manzer » est extranea, spurcius, notus, non ex propria et legitima uxore, sed ex aliena, puta ex scorto natus, a radice מנזר, id est alienum, extraneus fuit: aut quod mater adultera cum, cum sit alienus, supponat marito suo, quasi ejus prolem.

Usque ad decimam generationem. — Undecimus

ergo nepos, descendens ex manzere, quasi abscessa jam macula et nota natalium, poterat in cœtum et conjugium Judeorum recipi.

Tropologice, eunuchus significat sterilitatem animæ, manzer fructum malum: hæc arcenda sunt ab Ecclesia Dei. Ita Theodoretus, *Quest.* xxv et xxvi.

6. NON FACIES CUM EIS (Ammonitis et Moabitis, qui tibi hostes fuerunt, et contra te Balaam conduxerunt, ut tibi malediceret) PACEM, NEC QUÆRAS EIS BONA. — *q. d.* Non habebis communicationem cum eis, quoad convictum et commercia temporalia, ne tibi rursus sint scandalo, teque quasi ex innato odio seducere, ad idolotriam pellicere et perdere conentur. Arcet hic Deus eunuchos, manzeres, Moabitas et Ammonitas a populo suo, tum ob decorem et honorem populi sui: qua de causa S. Ambrosius noluit admittere historiam ad Ecclesiam Christianam; tum ob scelera ac odium innatum Ammonitarum et Moabitarum in Judeos, uti jam dixi. Unde Theodoretus: Moab, inquit, et Ammon propter infectum radicem, et propter impietatem arcentur ab Ecclesia Dei. Excipiuntur femine; nam Ruth Moabitibus nupsit Boos, abavo Davidis.

Eunuchi et Manzer arcentur a populo Dei, quæ extraneus histriones ad Ecclesiam Christianam; tum ob scelera ac odium innatum Ammonitarum et Moabitarum in Judeos, uti jam dixi. Unde Theodoretus: Moab, inquit, et Ammon propter infectum radicem, et propter impietatem arcentur ab Ecclesia Dei. Excipiuntur femine; nam Ruth Moabitibus nupsit Boos, abavo Davidis.

Tropologice, Moab significat concupiscentiam, que a patre diabolo est, item carnales sensus, qui nunquam Ecclesiam Dei celestem ingrediuntur: ita Origenes, homil. 5 in *Genes.*, Ambrosius, Gregorius et alii.

8. QUI NATI FUERINT EX EIS (Egyptiis, vel Idumæis), TERTIA GENERATIONE INTRABUNT IN ECCLESIAM DOMINI. — Tertia hæc generatio computanda erat ab eo, qui primus fuerat ad judaismum conversus, atque ab Ægyptiis et Idumæis transierat ad Judeos, habitando in Judea.

9. QUANDO EGRESSUS FUERIS IN PUGNAM, CUSTODIES TE AB OMNI RE MALA. — a furtis, rapinis, scortatione, perjuriis, blasphemis aliisque vitis, quibus milites intici et castra inficere solent. Ita Julius Cæsar non minus in milite modestiam et continentiam, quam virtutem atque animi magnitudinem desiderabat, ut ait ipse, lib. VI *De Bell. Gal.*

Scipio minor, videns in castris multam licentiam, lasciviam, superstitionem et luxum, divinos cum lenonibus protinus eiecit: quin et vasa omnia jussit amoliri, excepta olla, veru et poculo fœtillii. Edixit ut milites stantes pranderent obsonium non igni cœctum; cenarent vero discumbentes panem, aut pullem solam, et carnes assas, sive olivas. Ipse vero sago lectus obambulabat castra, dicens « se lugere exercitus dedecora. » Ita Plutarchus in *Apophtheg. Rom.*

Theodorici rex apud Cassiodorum, lib. VII, ita sancti: « Milites tibi commissi vivant cum provincialibus jure civili, nec insolescat animus qui se sentit armatum, quia clypeus ille exercitus nostri quietem debet prestare Romanis. »

Sergius Galba in gravissimis bellis severissima disciplina habuit milites suos: adeo ut simul at-

que venisset castra, protinus vulgaretur ille trochæus: « Disce, miles, militare; Galba est, non Getulicus. »

Alexander Severus in expeditionibus, si quis de via in alicujus possessionem deflexisset, fœnibus aut virgis cadebat, si honoratus esset, acriter objurgabat: « Vellesne hoc in agro tuo fieri, quod facis in alieno? » Clamabat sæpius quod a Christianis audierat, idque per præconem, quoties aliquem castigabat: « Quod tibi fieri nois, alteri ne feceris. » Ita Lampridius.

Aurelianus Imperator cum a vicario suo litteras accepisset, quibus efflagitabat ut rescriberet quomodo res gerenda esset, ita statim rescripsit: « Si vis tribunus esse, imo si vis vivere, manus militum confine, nemo pullum alienum rapiat, ovem nemo contingat, uvam nullus auferat. » Ita Vopiscus in *Aureliano*.

Optime vero et brevissime S. Joannes Baptista militibus rogantibus, quid faciemus ut salvemur? respondit: « Neminem concutias, neque calumniam facias, et contenti estote stipendiis vestris. » *Luce.* iii.

Quocirca Valerius Maximus, lib. II, recte concludit: « Aspero et abscesso castigationis genere militaris disciplina indiget; quia vires armis constant, que ubi a recto itinere desciverunt, oppressura sunt, nisi opprimantur. »

10. POLLUTUS SOMNIO EGREDIETUR EXTRA CASTRA. — Tropologice S. Gregorius, IX *Moral.* xl: « Nocturnum, ait, somnium est tentatio occulta. Pollutum ergo extra castra exire, est turpi populatione laborantem, sese ex continentium comparatione despiciere. Qui ad vesperam lavatur aqua, cum defectum suum conspicens, ad penitentiam lamenta convertitur; sed post occasum solis ad castra redeat, quia defervescente tentationis ardore, necesse est ut iterum fiduciam erga societatem bonorum sumat. »

12 et 13. HABEBIS LOCUM EXTRA CASTRA, AD QUEM EGREDIARIS AD REQUISITA NATURÆ, GERENS PAXILLUM IN BALTEO, — ciogulo (1), etc., idque ad honestatem et munditiam castrorum; unde dicitur vers. 14: « Sint castra tua sancta, » id est pura et munda: nitosis enim tam interni, quam externi amator est Deus, qui est fons omnis puritatis, spiritusque purissimus; *secundo*, ad validitatem castrorum; *tertio*, ad vitandam sacerdotum offensionem, qui per castra cum arca et vasis sanctis transibant. Hæc incommodis in terra promissionis occurrere poterunt Hebræi; unde ibi in urbius more nostro suos habuerunt secessus. Quare Abulensis censet hoc præceptum non obligasse, nisi in deserto: adde et tempore belli, in castris. Esseni vero utpote tum legis quam puritatis studiosissimi, etiam in Judea hanc legem stricte observarunt, uti docet Josephus, lib. II *de Bello Judaico*, cap. vii.

1) Hebr. est, paxillum propter utensitum tuam.

Tropologice S. Gregorius, XXXI *Moral.* xxii, et ex eo Rupertus: « Portare sub balteo paxillum debemus, ut scilicet ad reprehendendos nos semper accindat, acutum circa nos stimulum compunctionis habeamus, qui incessanter terram mentis nostrae penitentiae dolore confodiat, et hoc quod a nobis fœdum erumpit, abscondat. » Hinc et Cyrillus in *Glaphyris*, per paxillum accipit crucem cuiusque.

15. NON TRADES SERVUM DOMINO SUO, QUI AD TE CONFUGERIT, — cum scilicet dominus eum injuste vult affligere, ve' ledere aut occidere, ut patet ex seq., donec placatus et reconciliatus ei sit; tum enim servus domino suo restitendus est.

17. NON ERIT MERETRIX DE FILIIS ISRAEL, NEC SCORTATOR. — Monet lex primo, filias et filios, ut caveant a scortatione; secundo, parentes, ne eis permittant scortari, neve filias prostituant; tertio, magistratum, ut non toleret in politia sua publicam scortationem et lupanaria. Si enim vetatur Judaeis meretrix Israelitis, multo magis vetatur alienigena et Gentilis, a qua periculum erat idolatriae, uti eventus probavit in Madianitis et Moabitibus, quae Hebraeos duxerunt ad colendum Beelphegor; unde Deus in eos descevit, *Numer.* cap. xxv.

NON ERIT SCORTATOR DE FILIIS ISRAEL. — Pro scortator, verti potest cum Vatablo et Pagnino, scortum masculinum, puta canedus, sive puer patibundus. Hinc enim apte significat hebraice קָדֵשׁ הָדָס. Noster alibi vertit *effeminatus*, sicut ejus femininum קִדְשָׁא *kedesca* hic et alibi scortum femininum, sive meretricem significat. Alibi tamen cum Nostro recte quoque vertunt *scortator*.

Septuaginta post hunc versum addunt: *Non erit meretrix de filiabus Israel*, quod Tertullianus, lib. *De Pudicitia*, cap. ix, et S. Hieronymus, *epist.* 146, vertunt: *Non erit veetigal pendens ex filiis Israel*; quam sententiam suae rebellionis contra Romanos pretebat Judas Galileus, de quo *Actor*, cap. v. Verum haec sententia non habetur in Hebraeo aut Latino textu. Quare videtur addita a Septuaginta ad explicandam precedentem sententiam: « Non erit meretrix de filiabus Israel; » *meretrix* enim hic vocatur meretrix, quae se consecravit Veneri aut Priapo, ei veetigal ex impudicitia solvit. Ita S. Cyrillus, lib. xv *De Adoratione*. Unde S. Augustinus, lib. x *De Civitate*, cap. ix, ait hac voce teletarum significari consecrationes quasdam theurgicas, quae vere essent fallaces ritus demonum. Videtur ergo telete fuisse sacra impudica, quibus quae se Veneri aut Priapo obstringerent feminae aut viri, mysteria quaedam et dona, ut partem turpis lucri, portarent, sicut canephora apud Athenienses; planeque *meretrix*; videtur dictum de femina: adjungitur enim, « de filiabus Israel; » et subditur: *Et non erit meretrix, id est initiata, de filiis Israel*. Ubi Theodoretus, *Quaest.* XXVIII « *meretrix*, ait, vocat eum, qui mysteriis initiat, et *meretrix* autem, eum qui initiatur. » Ter-

les enim hebraice vocabantur *kedesim* et *kedescol*; qualis fuit Maacha mater Asa regis, et effeminatus in sacris Priapi, III *Reg.* xv, 12 et 13.

18. NON OFFERES MERCEDEM PROSTIBULI, NEC PRETIUM CANIS (1) IN DOMO DOMINI. — Recte hinc infert Philo: « Si mulieris amatoribus obsequens profana dicuntur munera, quanto magis scortantis animae, quae se prostravit constuprandam violentiae, gulae, voluptati, ambitioni, avaritiae? »

Rursum S. Hieronymus in *Isaia* LXVI, 3, citans hunc locum *Deuter.*: « Pulchre, inquit, canis et meretrix copulantur, quia utrumque animal pronum est ad libidinem. » Utrumque etiam ob impudentiam, vilitatem, turpitudinem et foetorem abominantur homines, praesertim Hebraei. Unde illud Abner, II *Reg.* iii, 8, ad Isobeth obijcientem ei libidinem, et copulam cum concubinis patris sui Saulis: « Numquid caput canis ego sum? » Et David ad Saul, I *Reg.* xxiv, 15: « Quem persequeris rex Israel? canem mortuum. »

19. NON FENERABIS FRATRI TVO AD USURAM. — « Usura » hebraice vocatur נֶשֶׁךְ *nesech*, id est morsus, scilicet caninus. Cum ergo nemo censeret vellet canis famelicus, qui alios mordendo, seipsum pasceret; hinc ad probi effugium, usuram רִבִּית *tarbit*, id est incrementum, vocantur, ut a Latinis honesto nomine vocata est usura. Deus, ut talibus fallacis et praetextibus occurrat, utrumque nomen hic conjungit, et damnat. Audi R. Salomonem: Incrementum, inquit, usurae vocatur *nesech*, quia habet instar morsus serpentis, qui mordet vulnus parvum in pede alicuius, ita ut non sentiat, mox autem serpit et diffundit sae venenum, donec perveniat ad verticem ejus. Sic quoque incrementum usurae se habet: non enim sentitur, neque cognoscitur, donec ita augetur, ut totam substantiam alicuius exhaariat. Hinc usura a Chaldaeis vocatur חֲבֻלְיָא *chabulia*, id est perditio, quod omnes opes perdat et devastat. Unde *nesech* alludit per metathesim ad נֶשֶׁךְ נָחָשׁ, id est serpens, qui instar serpentis arodit et enecat hominem. Hinc S. Chrysostomus in *Matth.* cap. v: Pecunia, inquit, usurarii similis est morsui aspidis. Percussus enim ab aspide quasi delectatus vadit in somnum, et per suavitatem soporis moritur, quia tunc venenum per omnia membra lateenter decurrit; sic qui pecuniam sub usura accipit, eo tempore quasi beneficium sentit, sed usura per omnes ejus facultates decurrit, et totum convertit in debitum, id est, hominem devorat. Quare S. Ambrosius, lib. III *Offic.*, usuram vocat homicidium. Sic Cato testis est olim fures damnatos esse ad duplum, feneratorum vero ad quadruplum restituendum; ac rogatus quid esset feneratori, respondit: Est hoc

(1) Quod datum est scorto masculino, sive pnero meretricio pro nefario concubitu. *Canis* autem vocatur talis homo impurus, quod canes impudentia ac libidine emulantur. Tales et *Apoec.* xi, 15, *canes*; vocantur. Constat autem Phoenicis mercedem usurae corporis sui Deo vovisse.

minem occidere. Pauperes enim exhaerit usura, eosque fame necat. Hinc et Philosophi usuram, quasi repugnantem rationi naturali, damnarunt; nam manifeste injustum est ut rei non fructifera, puta pecunia, exigatur fructus, idque cum proximi, praesertim pauperis, gravi damno. Romani, lege 12 tabularum, caverunt ne quis plus usuario feneratori feneret; mox tribunitia rogatione ad senatum fenus redactum est, statim ad semissem, postea ad trientem; demum L. Gellius tribunus plebis tulit ad populum, ne omnino feneratori liceret; paulatim succrescens iterum fenus Caesar succidit. Laudati sunt Lucullus quod Asiam, Cato quod Siciliam fenerator liberasset. Cornelius Tacitus narrat Germanis fenus omnia ignoratum et execratum fuisse. Indi nunquam admitterunt fenus. Agis Atheniensium dux adeo fenus detestatus est, ut factio igne in foro tabulas omnes feneratorum exurenda curaverit, quae praecleariorem lucentioremque ignem nunquam se vidisse exclamavit Agesilaus.

20. SED ALIENO, — alienigenae, qui non est de gente tua, sive persistat in infidelitate, sive ad judaismum sit conversus. Permisit ergo Deus Judaeis dare ad usuram alienigenis, et his permisit dare *Judeis*, ob duritiam cordis eorum, ne lucro inhiantes Judaeis darent ad usuram; permisit autem, id est non punivit. Nam usuras quasvis, etiam illa lege veteri absolute, absque discretionis fratris, vel extranei, veritas fuisse colligitur *Psal.* xiv, 3, *Psal.* lvi, 12, *Ezech.* xviii, 8. Ita Lyranus, Cajetanus et alii.

Perperam ergo Judaei hoc loco suarum usurarum, quibus Christianis et aliis gentibus feneratorum, praetextum quaerunt. Praesertim quia Judaei Romanos vocant et putant esse *Idumeos*. Idumaei autem erant fratres Judaeorum; nam eorum parens Esau frater erat Jacobi sive Israelis. Si ergo Christiani sunt Idumaei, ergo sunt fratres Judaeorum; ergo eis feneratori non licet. Ait enim lex: « Non feneratoris fratri tuo. »

Ex paulo ante citatis Scripturae locis refellas

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Permittitur libellus repudii. Secundo, vers. 6, variae leges circa pignora et pauperum sub sancuntur.

1. Si acceperit homo uxorem, et habuerit eam, et non invenerit gratiam ante oculos ejus propter aliquam fedtatem scribet libellum repudii, et dabit in manu illius, et dimittet eam de domo sua. 2. Cumque egressa alterum maritum duxerit, 3. et ille quoque oderit eam, dederitque ei libellum repudii, et dimiserit de domo sua, vel certe mortuus fuerit; 4. non poterit prior maritus recipere eam in uxorem; quia polluta est, et abominabilis facta

quoque Calvinum, assertentem in Scriptura veteri tantum ne quis pauperibus fenerator; permitti ergo, ut quis divitibus fenerator.

S. Ambrosius, lib. *De Tobia*, cap. xv, per alienos accipit gentes hostiles, ut Anabaeitas, Amorrhaeos, Canaanicos, etc., q. d. ab his usuram exige, quos non sit crimen occidere. Ubi enim jus est belli, ibi est et usura: quos enim poterant occidere, aurum et bona rapere, vel aperta vel occulte, et dolosa per usuras poterant, praesertim cum haec gentes feneratorum essent Hebraeis. Imo eos expulsi. Idem ergo jus concecit Deus hic populo suo, quod gentes hae in eum usurpatae erant. Itaque duplici jure, scilicet primo representatorum, secundo belli, poterant Judaei gentibus hisce feneratori. Hic sensus verus est et modus, nisi quod nomen alieni restringat ad

gentes hostiles; sed dici posset omnes gentes maxime vicinas, fuisse hostes Judaeorum.

« Pari modo, inquit D. Damhouderius insignis Jurisconsultus in *Locis communibus*, c. xlviii, ad usurarios, cum Turca et Sarcacis Christiani facere possunt usuram, ut si bona Ecclesiae reciperent, quae Turca et Sarcacis sine ulla ratione, jure et aequitate, occisis tot millibus Christianorum haecenus invaserunt. Qui ergo a Turca, a latrone et fure infideli usuram acceperit, nec rapinam fecerit, nec fratri nocuerit, et Ecclesiam auxerit. » Denique pie et vere dixit S. Bernardinus Senensis, « usuram sine peccato exerceri posse, si pecunia his crederetur, qui nec capitalem summam reddere possent, » puta si daretur pauperibus.

24. INGRESSUS VINEAE. — Quod hic de uvis proximi, et spicis carpendis et comedendis dicitur, dummodo foras non efferrantur, idem a pari de pomis aliisque fructibus accipit, Ita Abulensis.

25. SI INTRAVERIS IN SEGETEM AMICI TUI, — puta Judaei, gentilis tui, Judaei enim vocabantur fratres et amici sive proximi; nam cum Gentilibus vix erat Judaeis amicitia.

est coram Domino; ne peccare facias terram tuam, quam Dominus Deus tuus tradiderit tibi possidendam. Cum acceperit homo nuper uxorem, non procedet ad bellum, nec ei quippiam necessitatis injungetur publicæ, sed vacabit absque culpa domi suæ, ut uno anno lætetur cum uxore sua. 6. Non accipies loco pignoris inferiorem et superiorem molam: quia animam suam opposuit tibi. 7. Si deprehensus fuerit homo sollicitans fratrem suum de filiis Israel, et vendito eo acceperit pretium, interficietur, et auferes malum de medio tui. 8. Observa diligenter ne incurras plagam lepræ, sed facies quæcumque docuerint te sacerdotes Levitici generis, juxta id quod præcepi eis, et imple sollicite. 9. Memento quæ fecerit Dominus Deus vester Mariæ in via, cum egredere mini de Ægypto. 10. Cum repetes a proximo tuo rem aliquam, quam debet tibi, non ingredieris domum ejus ut pignus auferas: 11. sed stabis foris, et ille tibi proferet quod haberit. 12. Sin autem pauper est, non pernoctabit apud te pignus; 13. sed statim reddes ei ante solis occasum, ut dormiens in vestimento suo, benedicat tibi, et haec eas justitiam coram Domino Deo tuo. 14. Non negabis mercedem indigentis, et pauperis fratris tui, sive advenæ, qui tecum moratur in terra, et intra portas tuas est: 15. sed eodem die reddes ei pretium laboris sui ante solis occasum, quia pauper est, et ex eo sustentat animam suam: ne clamet contra te ad Dominum, et reputetur tibi in peccatum. 16. Non occidentur patres pro filiis, nec filii pro patribus, sed unusquisque pro peccato suo morietur. 17. Non pervertes iudicium advenæ et pupilli, nec auferes pignoris loco viduæ vestimentum. 18. Memento quod servieris in Ægypto, et eruerit te Dominus Deus tuus inde. Ideo præcipio tibi ut facias hanc rem: 19. Quando messueris segetem in agro tuo, et oblitus manipulum reliqueris, non revertaris ut tollas illum; sed advenam, et pupillum, et viduam auferre patieris, ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in omni opere manuum tuarum. 20. Si fruges collegeris olivarum, quidquid remanserit in arboribus, non revertaris ut colligas; sed relinques advenæ, pupillo, ac viduæ. 21. Si vindemiaveris vineam tuam, non colliges remanentes racemos; sed cedent in usus advenæ, pupilli, ac viduæ. 22. Memento quod et tu servieris in Ægypto, et ideo præcipio tibi ut facias hanc rem.

1. SI ACCEPERIT HOMO UXOREM, ET NON INVENERIT GRATIAM ANTE OCULOS EJUS PROPTER ALIQUAM FODITATEM, SCRIBET LIBELLUM REPUDIÏ. — Pro *foditatem* hebraice ערוה *erat*, id est *nuditatem*, unde Tertullianus, lib. IV *Contra Marcion*, cap. xxxiv, legit: *Si in ea inventum fuerit negotium impudicum*, indeque concludit, ob solam uxoris fornicationem licitum fuisse Judæis ejus repudium. Idem censet Burgensis in cap. xix *Matth*.

Verum Origenes, Chrysostomus et passim interpretes hic, et *Matth*, xix, 7, per *foditatem*, non solam fornicationem, sed etiam alias foditates, tum animi, tum corporis accipiunt, ob easque licitum fuisse repudium docent, et satis hoc indicat vox *aliquam*; et Hebræa, quæ habent, *foditatem rei atque*. Hebraice enim *erat*, id est *nuditatem*, sumitur per metonymiam, et per catachresin, pro *foditate*, sive re qualibet pudenda et fœda: nuditatem enim est res valde pudenda et fœda. Tuis ergo turpibus, sive foditatis, ob quam licitum erat uxoris repudium, erat v. g. lepra, sterilitas, veneficium, rixæ perpetuæ, ebriositas, alique pravi mores incorrigibiles. Nam in fornicatione, vel potius adulterio, vix videtur locum habuisse

repudium; si enim constaret facinus, adultera lapidabatur, ut patet *Levit*, xx, 10; sin suspecta haberetur de crimine, aquis zelotypiæ, quas bibere cogebatur, prodebat, ut patet *Nam*, v, 27.

Nota tamen: Judæi non poterant ex qualibet causa, aut fœditate exigua, dare libellum repudiÏ: hoc est enim quod Malachias, cap. ii, vers. 16, carpens eos, qui illicite pulchritudine alienigenarum, repudiabant uxores suas Hebræas, dicit: «Si odio habueris, dimitte; verumtamen iniquitas operiet vestimentum ejus,» id est corpus ejus, quod est quasi vestimentum animæ, ait S. Hieronymus, *g. d.* Si hac de causa, videlicet, eo quod non sit satis pulchra, oderis et repudies uxorem tuam, peccabis, et pena hujus peccati in corpus tuum derivabitur a Deo. Tunc ergo peccabat repudians, non autem repudiata, quia ipsa cogebatur discedere.

SCRIBET LIBELLUM REPUDIÏ (1). — Hinc probabilior videtur eorum sententia, qui docent ita permisum fuisse Judæis repudium uxorum, ut Deo cum

(1) Hebr. est, *ita ut scribat*, etc. Nam tres פרוה prioris protasin continent, quartus אפוד פרוה.

illis hac in parte dispensante, repudiantes eas non peccarent. Adhuc, per hoc repudium solum fuisse matrimonii vinculum, ut repudians aliam ducere, et repudiata alteri nubere posset (testo aliter alii sentiant, ex eo quod vers. 4, talis repudiata vocetur *polluta et abominabilis*, de quo vers. 4). Nam primo, præscribitur hic modus et ritus repudiÏ; et hoc ipso quo semel repudiata velatur ad maritum repudiantem redire, satis innuitur eam posse alteri viro nubere: unde de facto pleræque alteri nubebant. Hoc enim significat id quod dicitur versu 2: «Cumque egressa alterum maritum duxerit;» ergo prius matrimonium per repudium jam solutum erat. Alioqui enim lex illa vetus permisisset publica et continua adulteria; talia enim fuissent copulæ omnes repudiatarum cum novis maritis, si prius matrimonium, cum repudiante olim initum, non erat solum per repudium; ac consequenter filii ex eis nati fuissent adulterini et spurii, itaque hereditates multorum ad spurios devolute fuissent.

Secundo, quia alias nimis iniqua fuisset feminarum conditio, quæ sine ulla sua culpa subinde repudiabantur, si deinceps celibes vivere debuisset, nec potuissent sine peccato nubere. Confirmatur, quia *Exodi* xxi, 4, statuitur ut anno septimo liber exeat, uxore cum liberis manente serva apud herum: ergo vel uxor hæc poterat alteri nubere, et sic solum jam erat vinculum prioris matrimonii; vel non poterat, et sic invita tota vita continere debuisset, quod nimis durum videtur in illa lege. Similiter *Deuter*, xxi, 14, si quis Hebræus bello captam accepisset uxorem, illaque postea ipsi displiceret, permittit lex eam repudiare, solvique matrimonium præcipit, ait Theodoretus, *Quest*, xix, ita tamen ut illa consequatur libertatem, pro mercede copulæ.

Tertio, quia hebraice est, *scribat libellum excisionis*; ergo per eum scindebatur vinculum matrimonii: permisso ergo hæc non erat dissimulatio punitionis, et impunitas tantum, sed etiam rem permissam, puta repudium faciebat licitum. Ita sentit Abulensis, Burgensis, Cajetanus, Oleaster et plurimi alii quos citat et sequitur Sanchez, tom. III *De Matrimonio*, lib. X, disp. 1. Secus erat de usuris; hæc enim Judæis cap. xxxii, vers. 19, circa alienigenas aude tantum permittuntur, ita sollicit ut usurarii tales a iudice puniri non possent, nec usura ab eis repelli.

Dices: Christus, *Matth*, xix, 8, dicit Mosen, ob duritiam cordis Judæorum, permisisse eis repudium; ergo hæc nuda tantum fuit permissio, quæ videlicet tantum non puni repudiantes.

Respondet duritiam hæc fuisse causam, cur Deus concesserit repudium, ne solliciti Judæi uxores suas, quæ repudiari non possent, occiderent. Hæc tamen concessio efficiebat ut repudium esset licitum; quia Deus, propter duritiam Judæorum, in lege matrimonium cum eis dispensabat, et eorum infirmitati subveniebat (boni enim principia est,

leges suas genio et indoli populi attemperare), presertim cum ad mysterium hoc fieret. Per hoc enim Judæorum repudium significabatur, quod Deus, repudiata Synagoga Iudæorum, Ecclesiam ex Gentibus sibi dispensaret. Atque hæc de causa factum est ut matrimonia Judæorum non haberent rationem Sacramenti, sicut habent matrimonia Christianorum, neque indivulsam Christi unionem cum natura nostra, et cum Ecclesia significarent, nisi peracta jam Christi incarnatione, significant conjugia fidelium, quæ proinde omnino insolubilia sunt.

Nota: Hoc ius repudiÏ tantum habebant mariti, non uxores. Ita Josephus, lib. XV, cap. xi, ubi dicit quod Salome, soror Herodis, præter legem quæ solis maritis permittit repudium, repudiavit maritum suum Costobarum: «Lex enim, inquit, nostra solis maritum ius repudiÏ permittit; mulieribus autem, ne dimissis quidem, fas est nubere, nisi prius viri permissu.» Prius hoc de maritis lex habet, posterius de feminis dimissa, ne nubant sine viri permissu, lex non habet; sed si alii verum est, introductum est consuetudine, quia ius hoc usurparunt a. arti. Polebant tamen uxores ob adulterium mariti, aliasque causas justas, facere thori divortium. Hoc enim Christianis et quibusvis Gentibus permittit ius nature.

LIBELLUM REPUDIÏ. — Hebraice est libellum כרתות *keritut*, id est excisionis, vel abscisionis. Nota: Libellus hic vocatur litteræ dimissionis: sic enim etiamnum libellum supplicem vocamus litteras supplices. Hebræum enim ספר *sepher*, id est liber, significat quavis litteras, catalogum, enarrationem, bullam, etc.

Tradunt Hebræi, et ex iis Vatablus, Oleaster et alii, formulam libelli repudiÏ fuisse hæc: «Ego R. Simeon, filius R. Abraham, filii R. David, filii R. Salomonis, die prima mensis secundæ, anno 3206 a creatione mundi, hic et in hac civitate, ex animi mei consensu, et sine ulla coactione, repudiavi Rachel, Gham R. Mosis, filii R. Joseph, filii R. Jacob; et dedi illi libellum repudiÏ in manu, schedam abscisionis, et signaculum divisionis, ut sit a me abjecta, et abeat quocumque velit, et nemo possit illi prohibere, juxta constitutiones Mosis et Israel.»

Formula libelli repudiÏ apud Romanos, ut patet ex Jure civili, tit. *De divortis*, erat hæc: «Res tuas curato, res tuas tibi habeto;» debeatque fieri repudium coram iudice forma judicialia, ut eodem tit. patet. Et verisimile est ita quoque fuisse Judæos. Medos etiam et Persas usos fuisse repudio patet *Esther* i, 19, ubi Assuerus repudiavit Vasthi. Idem de Philistinis patet *Judic*, xv, 2.

Causam conscribendi hujus libelli, audi ex S. Augustino, lib. XIX *Contra Faustum*, cap. xxvi: «Deus, inquit, interposuit hanc moram, ut in dissidium animus præceps, libelli conscriptione fractus, abstereret, et quid mali esset uxorem dimittere, cogitaret, præsertim quia scriba, quo-

rum erat litteras scribere, quasi viri prudentes, dissidii dissuasores erant. » Altera causa fuit, ut legitime et iudice res fieret, ne repudians postea repudium negaret, et repudiatam contra legem reciperet. Rursum, ut repudiatam consuleretur, illaque novas nuptias inire posset. Per libellum enim hunc, ipsa omnibus demonstrabat se a priore marito et matrimonio esse liberam et solutam; alioqui enim adulteris et litibus res hæc fuisset obnoxia, uti in matrimoniis clandestinis accidisse vidimus.

Denique Christus, *Matth. xix, 8* et seq., absolute revocat dispensationem Dei in lege matrimonii, tollitque omne jus repudii, atque ipsum matrimonium revocat ad primævam suam naturam, institutionem et insolubilitatem; Ita ut jam post Christum, repudium nec Christianis, nec Judæis, nec Paganis, nec ulli hominum liceat. Errat ergo Paulus Fagius et heretici, qui etiamnum Christianis licere repudium docent.

4. NON POTERIT PRIOR MARITUS RECIPERE EAM IN UXOREM, QUIA (hebraice *postquam*) POLLUTA EST, ET ABOMINABILIS FACTA EST CORAM DOMINO. — Repudiatam vocat pollutam, non quod peccatum admisisset, inenudum secundas nuptias: nam alioqui deberet vetari ne ulterius alicui tertio nuberet; sed quod ab alio, puta secundo marito, coenita esset, ejusque semine polluta, ideoque ad priorem redire ei non liceret, quia respectu ejus abominabilis erat, vel, ut habent Hebræi, quia abominatio hæc est coram Domino. Quia sollicit reditus ad maritum qui eam repudiavit, abominabilis est, et omnino velitus a Deo, tum quia speciem præ se fert adulterii concubitus hic orbicularis nuptiarum regressus, videturque factum et palliatum tantum fuisse divortium: tum quia alioqui facilius datus fuisset aditus ad divortia et repudia, si post secundas nuptias licitum fuisset redire ad primas; jam vero maritus ægrins repudiabat uxorem, sciens se eam nunquam recipere posse. Ita Cajetanus et Oleaster.

NE PECCARE FACIAS TERRAM TUAM, — ne polluas terram tuam. Ita Septuaginta, *g. d.* Ne terra polluat peccato inobedientie contra legem hanc, neve Deus illi peccatum hoc imputet, eamque puniat; quia videlicet prior maritus contra legem recipiendo uxorem, semel a se repudiatam, alteriusque semine pollutam, ideoque sibi abominabilem effectam, seipsum reddebat pollutum, abominabilem et infamem, atque talis ab omnibus habebatur; quo facto, terra ipsa quasi poluebatur, quia rem fecdam ac turpem super se fieri sustinebat. Sic *Genes. xxxviii, 7*, Her et Onan pollebant terram super quam semen suum effundebant, quamque consequenter reddebant obnoxia punitioni divinæ, puta sterilitati, locustis, bruchis, fami, pesti, etc., propter malitiam inhabitantium in ea. Ita Abulensis et Cajetanus. Vide dicta *Levit. xviii, 28*.

6. NON ACCIPIES LOCO PIGNORIS INFERIOREM ET SU-

PERIOREM MOLAM (*molan*, id est molarem lapidem, vel utrumque, vel alterutrum, quo fiat ut molere non possit. Hebraice inferior molaris vocatur *רֶחַיִם* *rechaim*, eo quod spirat, et efflet quasi farinam a se molitam; *רֶחַיִם* *ruach* enim spirare significat; unde *ruach* est spiritus. Superior vero molaris vocatur *רֶחֶב* *recheb*, eo quod quasi inquiet inferiori; causam subdit), QUIA ANIMAM SUAM APOSCUIT TIBI, — id est, ut Hebræi et Septuaginta, quia animam suam dat in pignore. Nam, ut Chaldaeus vertit, cum hisce molaribus *esca fit omni animæ, g. d.* Dum molares in pignus accipis, vitam molitoris et aliorum accipis: quia mola hæc molitor vivit, et victum sibi parat, multisque aliis farinam et alimoniam suppeditat.

Tropologie S. Gregorius, *XXXIII Moral. xvi*, et ex eo Rupertus et Rabanus. Pignus debitoris est confessio peccatoris; superior mola est spes, inferior est timor. Hæc ergo pignoris loco tolli prohibentur: quia qui peccatori prædicat, tanta dispensatione componere prædicationem debet, ut nec derelicta spe, timorem subtrahat; nec subtracta spe, in solo eum timore derelinquat.

7. SOLLICITANS FRATREM SUUM, — ut videlicet frater, id est proximus, se ei subijciat, eumque sequatur ad alienigenas, quibus eum vendat. Unde Hebræus, Chaldeus et Septuaginta pro *solicitans*, habent *farans*, id est plagiarius; plagium enim est furtum hominis, quo scilicet homo in servitutem abripitur, aut venditur, quod ingens est peccatum et injuria, ideoque hic morte punitur.

8. OBSERVA DILIGENTER NE INCURRAS PLAGAM LEPRÆ. — Ita et Chaldaeus vertit, *observa*, inquit, *studiose ne incidas in plagam lepræ, ut custodias eam, et facias juxta omnia que docuerint eos sacerdotes, g. d.* Observabis et custodies te, ut non incurras lepram, si feceris ea que docuerint te sacerdotes; sin eis rebellis fueris, time ne percutiaris lepra, sicut Maria percussa est, eo quod murmurasset contra Moysen. Hinc patet lepram fuisse flagellum, quod Deus immittebat rebellibus, et contemnentiibus superiores, maxime Ecclesiasticos. Hinc Ozias rex, volens invitis sacerdotibus adolere incensum, percussus est lepra, *IV Reg. xv, 5*. Vide dicta *Levit. xiii*, sub initium capituli.

10. NON INGREDERIS DOMUM EJUS (proximi) ET PIGNUS AUFERAS, — ne videlicet domum ejus ingressus, auferas in pignus rem proximo necessariam, aut maxime commodam; sine ergo ut proximus sponte loco pignoris afferat ad te id quod voluerit, et quo optime carere poterit.

12. SIN AUTEM PAUPER EST, NON PERNOCTABIT APUD TE PIGNUS. — Jubeatur hic divites, qui acciperunt a paupere in pignus vestem, allamve rem ei necessariam, quotidie vespere ei hoc pignus domum remittere, ut noctua veste sua calefiat, reque sua utatur; mane autem quotidie permittantur illud rursum accipere in pignus, ut hæc ratione stimuletur pauper ad cito solvendum id quod eis debet.

13. UT HABEAS JUSTITIAM CORAM DOMINO DEO TEO,

— « justitiam, » id est misericordiam: Ita Septuaginta, hoc est, misericordie meritum et premium. Sic *Daniel. iv, 24*, pro eo quod nos habemus: « Peccata tua elemosynis redime, » Chaldeus qui in eo libro est originalis, habet, *peccata tua justitia redime*. Unde subinde etiam noster interpres justitiam pro misericordia accipit, ut *Prov. xi, 4*: « Justitia (id est elemosyna) liberat a morte; » precessit enim: « Non proderunt divitiæ (avare condite) in die ultionis; » et *Psal. cxi, 9*, quod citat Apostolus, *II Cor. ix, 9*: « Dispersit, dedit pauperibus, justitia (id est elemosyna) ejus manet in seculum sæculi. » Misericordia ergo vocatur justitia, eo quod propria justorum et sanctorum virtus sit misericordia, idemque sanctus sit et misericors. Unde et sanctus hebraice vocatur *רַחֻם* *rachid*, id est pius; « contrario, » viscera impiorum sunt crudelia, » ut dicitur *Proverb. xii, 10*. Vide dicta *II Cor. ix, 9*.

14 et 15. NON NEGABIS MERCEDEM INDIGENTIS, etc. SED EADEM DIE REDDES EI PRETIUM LABORIS, etc. QUIA PAUPER EST, ET EX EO SUSTENTAT ANIMAM SUAM. — Merces hic jubetur solvi pauperibus eodem die, quo laborarunt, ante solis occasum; quia ex ea dietim vivere, suamque familiam alere debent.

16. 46. NON OCCIDENTUR PATRES PRO FILIIS. — Lyranus censet penam, non tantum damni, sed et sensus, puta tormenta et mortem, posse infligi filiis pro peccatis parentum, idque non tantum a Deo, sed etiam ab hominibus, puta a iudicibus et principibus. Verum hoc repugnat huic versui,

idque bene confutat Gabriel Vasquez, *I, II, Quæst. LXXXIII, art. 4, disp. 135, cap. III.*

49. QUANDO MESSURIS SEGETEM IN AGRO TUO, ET OBLITUS MANIPULUM RELIQUERIS, NON REVERTERIS, UT TOLLAS ILLUD. — Jubetur hic et *Levit. xix, 9*, spicilegium et racematio, post vindemiam, relinqui pauperibus; idem statuit de frugibus, id est fructibus, olivarum, in olea post collectionem remanentibus. Hæc ergo sunt præcepta misericordie, non justitiæ.

Nota hoc cap. quam Deus sit tutor et ultor pauperum, quamque velit eis subveniri, nec lædi: « Ne clamet, inquit vers. 15, contre te ad Dominum, et reputet tibi in peccatum. » Celebre, et omnium ore vulgatum exemplum exstat in Hollandia: uxor enim Comitiss Hollandie pauperulam mendicantem repellens, eamque insimulans adulterii, eo quod tam numerosam prolem haberet, ab ea maledicta est, ut tot proles pareret, quot sunt dies in anno. Maledictionem exaudivit Deus, fecitque ut uxor Comitiss uno partu 365 proles pareret, que omnes baptizate sunt, et mox post baptismum mortuæ. Exstat hujus prodigii pictura in monasterio virginum inter Leydam et Hagam Comitiss. Idem prodigium contigisse Margarete uxori Comitiss Holsteiniæ, narrat Crantzius in *Histor. Wandalior*, et annales Brunsvicensium anno Domini 1313. An idem sit hoc prodigium eum priore, ut eos fefellerint vicine vocis Holsteiniæ et Hollandie, non laboro, dammodo rem verisimam esse non dubitemus.

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, sancit Deus ut iudices justo judicent; secundo, vers. 4, ut non ligent os bovis triturantis, ut frater fratri defuncto semen suscitet, utque mulier in rixa verenda viri non apprehendat; tertio, vers. 13, ut justa habeant pondera, utque nomen Amalee deleant.

1. Si fuerit causa inter aliquos, et interpellaverint iudices, quem justum esse perspexerint, illi justitiæ palmam dabant; quem impium, condemnabunt impietatis. 2. Sin autem eum qui peccavit, dignum viderint plagis, prosternent, et coram se faciunt verberari. Pro mensura peccati erit et plagiarum modus: 3. Ita duntaxat ut quadragenarium numerum non excedant, ne foede laceratus ante oculos tuos abeat frater tuus. 4. Non ligabis os bovis terentis in area fruges tuas. 5. Quando habitaverint fratres simul, et unus ex eis absque liberis mortuus fuerit, uxor defuncti non nubet alteri, sed accipiet eam frater ejus, et suscitabit semen fratri sui; 6. et primogenitum ex ea filium nomine illius appellabit, ut non deleatur nomen ejus ex Israel. 7. Sin autem noluerit accipere uxorem fratris sui, quæ ei lege debetur, perget mulier ad portam civitatis, et interpellabit majores natu, dicetque: Non vult frater viri mei suscitare nomen fratris sui in Israel, nec me in conjugem sumere. 8. Statimque accersiri eum facient, et interrogabunt. Si responderit: Nolo eam uxorem accipere, 9. accedet mulier ad eum coram senioribus, et tollet calceamentum de pede ejus,